

PAPER DETAILS

TITLE: SIYASI PARTILERDE YANDASLARIN LIDERLIK BEKLENTILERINI ETKILEYEN SOSYAL
FAKTÖRLER

AUTHORS: Bülent ÖZGÜL

PAGES: 60-88

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/788734>

SİYASİ PARTİLERDE YANDAŞLARIN LİDERLİK BEKLENTİLERİNİ ETKİLEYEN SOSYAL FAKTÖRLER*

Bülent ÖZGÜL**

Özet

Bu çalışmanın amacı, siyasi partilerle çeşitli şekillerde ilişki kuran yandaşların, ne tür liderlik beklentilerine sahip olduklarını ve bu beklentilerin hangi faktörlerden, ne ölçüde etkilendiklerini açıklamaktır. Siyasi liderlik, bir siyasi hareketin ya da partinin ulaşmaya çalıştığı amaçlar için yandaş kazanmak ve kazanılan yandaşları hedefe ulaşmak için organize ve motive ederek yönetme ve yöneltme eylemidir. Siyasi lider de, örgütünü ve yandaşlarını ya önceden belirlenmiş hedeflere ya da bizzat kendi ürettiği hedeflere ulaşmak için yönlendiren ve peşinden sürükleyen kişidir. Siyaset bilimi alanında yapılan çalışmaların birçoğunun merkezinde siyasi liderlik bulunmaktadır. Siyasi liderlik üzerine yapılan çalışmalar, siyasette gücün kaynağına bağlı olarak, siyasi liderliğin ne tür özelliklere sahip olması üzerine yoğunlaşmışlardır. Son yıllarda giderek artan biçimde, insanların siyasi tercihlerini yaparken ideolojiden, program ve tüzüklerden ziyade somut siyasi ürünler olarak görünen lider, vaatler, adaylar gibi unsurlara baktıkları görülmektedir. Bunların içerisinde özellikle de siyasi lider, insanların tercihlerini, eğilimlerini, tutumlarını etkileyen unsurların arasında daha çok öne çıkmaktadır. Türkiye örneğinde, yandaşların sosyal özelliklerinin, siyasi liderlik beklentileri üzerinde etki eden faktörler oldukları tespit edilmiş, liderliğin sadece lider odaklı bir süreç olmadığı, izleyici ve şartların da önemli ölçüde etki sahibi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Siyasi Liderlik, Yandaş, Beklenti, Siyasi Parti.

JEL Kodu: D72, D71, D79

THE SOCIAL FACTORS AFFECTING THE EXPECTATIONS OF LEADERSHIP OF THE FOLLOWERS OF THE POLITICAL PARTIES

Abstract

The aim of this work is to clarify what kind of leadership expectations the advocates of the parties have and by which social factors and how much these expectations are affected. Political leadership is an act of political movements and parties to gain advocates to reach their aims and an act of managing and guiding the advocates to reach the aim by means of organizing and motivating. Political leader is a person who leads trails his organisation and advocates to reach the targets either predetermined or the leader himself set. Political leadership appears to be at the center of most of the studies done in political sciences sphere. These studies have been focused on what kind of features the political leaders must have depending on the source of power in politics. Recently, it has appeared that when people make choice, they take into consideration the concrete political products such as the leader, candidates and promises rather than ideology, the party programme or the regulations. Of these, especially the leader come to the fore affecting people's choices, tendencies and attitudes. In the case of Turkey, it has been identified that social features of the advocates are the factors affecting the political leadership expectations and it has been understood that leadership is not only a process based on the leader, but also based on the advocates and the conditions.

Keywords: Politics, Political Leadership, Follower, Expectation, Political Party.

JEL Codes: D72, D71, D79

GİRİŞ

Siyasi hayatta en çok önem verilen ve dikkat çeken konulardan biri, siyasi liderler ve siyasi liderliktir. Türk siyasi hayatında liderlerin ağırlığı, konuya olan ilgili daha da arttırmaktadır. Liderlik, lider,

* Bu makale, yazarın ‘Siyasi Partilerde Yandaşların Liderlik Beklentilerini Etkileyen Sosyoekonomik Faktörler’ (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Isparta, 2015) adlı doktora tezine dayanmaktadır.

** Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Yalvaç Meslek Yüksekokulu, bulentozgul@isparta.edu.tr

izleyiciler (yandaş/takipçi) ve çevre koşulları ile bunlar arasındaki etkileşim sürecidir. Dolayısıyla, sadece lidere ve liderin özelliklerine odaklanmak, sürecin tamamını anlamak bakımından yetersiz bir yaklaşım olarak görülmektedir. Süreçte, lideri izleyenlerin ve çevre koşullarının da, şartlara bağlı olarak belli ölçüde etkisinin olduğu açıktır.

Bireyin birçok özellik ve davranışında sosyal özellikleri büyük etki ve önem taşımaktadır. Bireyin siyasal yaşamı, davranışı ve tercihleri bakımından da sosyal özellikleri önemli bir inceleme alanıdır. Bireylerin siyasal hayat içerisinde takipçisi oldukları ya da olmayı tercih edecekleri liderlik özelliklerinin de yetiştikleri ve içinde bulundukları sosyal faktörlerden bağımsız olmayacakları bir gerçektir. Ancak, bu faktörlerin etkisinin ne kadar, nasıl ve ne yönde olacağı da diğer (siyasal, ekonomik) faktörlerle karmaşık bir ilişki içerisinde ele alınması gereken bir problemdir.

Bireyin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, yaşanılan yer gibi özellikleri, gerek bir işletmede çalışırken gerekse bir siyasal hareketin takipçisi olurken yöneticisinden, liderinden ne tür yaklaşım ve davranışlar beklediğine belli ölçüde etki eder. Otoriter bir kültürel ortam içerisinde yetişmiş, eğitim düzeyi düşük, daha küçük yerleşim bölgelerinde yaşayan, müteaddiyin ve geniş bir ailenin ferdi olan orta yaşlı bir kadın ile, demokratik bir kültürel ortam içerisinde yetişmiş, yüksek öğrenim görmüş, metropolde yaşayan çekirdek bir ailenin ferdi olan genç bir erkeğin gerek içine girdikleri örgütlerde ya da işletmelerde gerekse takipçisi oldukları siyasal hareketlerde yöneticisinden, liderinden beklentilerinin; bu sıralanan faktörler nedeniyle farklılaşma ihtimali oldukça yüksek olarak tahmin edilebilir.

Sosyal faktörlerin liderlik beklentilerine etkisi, bu etkinin yönü ve gücü, diğer faktörlere göre ağırlığı dört bölümde (cinsiyet, yaş, yaşanılan yer, eğitim) incelenecek, son bölümde yapılan yapılmış olan alan araştırmasının sonuçları aktarılacaktır.

1. SİYASİ LİDERLİK

Çok eski tarihlerden beri insan; kimin yönettiğini ve yönetmesi gerektiğini, siyasal otoriterin temellerinin bir toplumda neler olduğu veya olması gerektiği sorularının cevaplarını ve bazı bireylerin toplumun kurallarının ve siyasetinin belirlenmesindeki istisnai etkiyi nasıl ve niçin ele geçirdiğini, uyguladığını ve diğerlerinin bunu neden yapamadığını sormuş, tartışmış, kurgulamaya çalışmıştır (Edinger, 1976: 3).

Bireylerin siyasal tutumları ve tercihleri konusunda soyut görünen ideoloji, program gibi unsurların karşısında, somut görünen lider, aday, imaj gibi unsurların daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu da, yandaşlarda ideoloji gibi faktörlerin gücünün azalmasıyla örgütsel adanmışlık düzeyinin düşüş göstermesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, örgütsel adanmışlık düzeyini yükseltmek, yani yandaşların bağlılığını sağlamak için liderlik ve liderin özellikleri daha önemli hale gelmiştir. Siyasal partiler için yandaşların bağlılıklarını arttırmak ile liderlik beklentilerini doğru tespit etmek arasında doğrusal bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, yandaşların liderlik beklentilerini ve beklentileri etkileyen faktörleri tespit etmek siyasal partilerin başarıları için çok önemli hale gelmektedir (Komsuoğlu, 2008: 52).

Kellerman, siyasal liderliğin, grup sürecinin odağı, kişilik ve etkileri, bir itaate teşvik etme sanatı, davranış, bir ikna biçimi, güç ilişkisi, hedefe ulaşmanın aracı, farklılaştırılmış bir rol olarak çok farklı biçimlerde tarif edilebileceğini söyler (Kellerman, 1986: 70). Siyaseti doğrudan siyasal liderlikle tanımlayan bir görüş olarak Tucker'ın "Liderlik Olarak Siyaset" isimli kitabında, siyaset, siyasal bir topluluğun ve tüm faaliyetin liderliği olarak tanımlanmaktadır (Tucker, 1981: 7). Weber de "Meslek Olarak Siyaset" isimli çalışmasında, siyaseti, bir siyasal topluluğun, bugün için de devletin önderliğini yürütmesi ya da önderliğini etkilemesi olarak tanımlamıştır (Weber, 1996: 12). Burns, siyasetin güç olarak görülmesinin, gücün siyasetteki rolünün ve bunun yanında liderliğin asıl rolünün göz ardı edilmesine yol açtığını düşünmektedir. Burada güce sahip olan ve güçten etkilenenin güdülere ve olanakları önemlidir. Liderler, bir çeşit güce sahip bireylerdir (Burns, 1979: 13).

Siyasi liderlik, bir siyasi hareketin ya da partinin ulaşmaya çalıştığı amaçlar için yandaş kazanmak ve kazanılan yandaşları hedefe ulaşmak için organize ve motive ederek yönetme ve yöneltme eylemi olarak tanımlanabilir. Siyasi lider de, örgütünü ve yandaşlarını ya önceden belirlenmiş hedeflere ya da bizzat kendi ürettiği hedeflere ulaşmak için yönlendiren ve peşinden sürükleyen kişidir. Siyasi lider, örgütünün, yani yönettiği siyasi partinin hedefine ulaşması için, yüksek düzeyde bir ikna, inandırma ve bağlılık yaratma gücüne sahip olabilmelidir. Çünkü, diğer örgütlerde olduğu gibi, siyasi parti liderinin elinde, ücret, yükselme, izin, vb. gibi somut ödüllendirme gücüne sahip ya da işten çıkarma, maaş kesme, ilerlemesini durdurma, vb. gibi cezalandırma gücüne sahip araçlar yoktur. Dolayısıyla, liderlik ederken kullanacağı en önemli gücü insanlar üzerinde yaratacağı ikna ve inandırma etkisi ile kendisine yönelik oluşturacağı hayranlık, sevgi ve saygı olacaktır. Bu nedenle, siyasi liderin kişilik özellikleri, iletişim özellikleri, diğer örgüt liderlerine göre daha önemli hale gelmektedir.

Lider, dünyanın bütün ülkelerinde seçmenlerin değerlendirmelerinde ve tercihlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki, bir ülkede demokrasinin gelişim düzeyi, toplumun özellikleri ve içerisinde bulunan şartlara bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte, uygulamalar bu etkinin önemli olduğunu göstermektedir. İslamoğlu'na göre, Türkiye'de seçmenlerin büyük ölçüde lidere bağlı olarak oy kullanması söz konusudur. Seçmene hangi partiye oy verdiği/vereceği sorulduğunda, parti isminden çok, liderin ismini söylemektedir (İslamoğlu, 2002: 116-117). Diğer yandan, Sitembölükbaşı'nın üç ayrı araştırmasının sonucunda, lider faktörü, oy vermeyi etkileyen faktörler arasında hep ikinci sırada çıkmıştır. İlk sırayı ideolojik faktörler alırken, lideri nedeniyle oy verme ikinci sırada yer almıştır (Sitembölükbaşı, 2004: 158-159). Özkan tarafından yapılan araştırma sonucuna göre de, seçmenin oy kullanırken önem verdiği hususların başında lidere olan inanç ve parti programı gelmektedir (Özkan, 2004: 182). Ağırlığının oranı değişse de, şu bir gerçektir ki, siyasi parti lideri, yandaşları için artık giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle, yandaşların nasıl bir lider istedikleri, belli özelliklerin yandaşlar açısından ne derece önem arz ettiği veya bir siyasi liderde ne tür özellikleri görmeyi arzu ettikleri hususu siyaset açısından artan bir önem taşımaktadır. Polat ve Külter'e göre, siyasi partiler iktidara gelebilmek için yandaşların lidere yönelik bu istek ve beklentilerini iyi tespit etmek zorundadır (Polat ve Külter, 2008: 8). Yıldız'a göre, liderlerin siyasi süreçteki belirleyici konumu, sadece Türkiye için değil, birçok ülke için de söz konusudur. Ona göre, siyasetin temel aktörleri artık siyasi partiler değil, siyasi liderlerdir ve bu durum siyasi sistemden bağımsızdır (Yıldız, 2002: 81).

Lideri siyasi ilişki bağlamında yandaşların gözünde daha da önemli hale getiren bir diğer nokta da, Polat ve Külter'e göre, siyasi partiyi, politikalarını, söylemlerini ve adaylarını liderin şahsında somut hale getirmeleridir (Polat ve Külter, 2008: 9). Kışlalı da bu durumu seçmenlerin algılaması zor olan bir kurumsal yapıyı (parti gerçekliğini) lider gibi somut bir kişiyle bütünleştirmeleriyle açıklamakta ve lidere bağlanmanın seçmenler açısından daha kolay ve daha anlamlı olduğuna işaret etmektedir (Kışlalı, 1987: 233). Siyasi liderlik süreci ve nitelikleri, birçok bakımdan, geçmişe göre çok daha önemli hale gelmiş ve siyaset bilimi sahasında çalışma yapılması gereken bir konu olarak ilgi çekmeye başlamıştır.

2. SİYASİ LİDERLİK TİPLERİ

Farklı liderlik yaklaşımlarıyla liderlik türleriyle ilgili çok sayıda sınıflandırmaya rastlamak yönetim literatüründe gözlenen bir durumdur. Siyasi liderlik alanında da farklı yaklaşımlarla çeşitli sınıflandırmalar yapılarak liderler ve liderlik süreci nitelendirilmeye ve incelenmeye çalışılmıştır. Liderlerin siyasi yaşamları boyunca tek tip bir liderlik davranışı sergilemesi ve siyasi partilerle oy kullanan seçmenlerde uzun bir dönemde tek tip bir liderlik beklentisi oluşması her zaman gözlenen bir durum değildir. Bunun yanında, bir liderin farklı dönemlerde farklı liderlik tarzlarıyla hareket etmesi ve yandaşlarda da farklı koşullarda farklı liderlik beklentilerinin oluşması örnekleri söz konusudur. Bu bakımdan liderlik tiplerini ayırt ederken, hem yönetim alanında hem de siyaset alanında yapılmış

çalışmalarda izlenen yöntem tercih edilerek, siyasi liderlik tipleri, en çok üzerinde durulan sınıflamalar çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında ele alınacak siyasi liderlik tipleri otoriter, demokratik, karizmatik ve dönüşümcü liderlik tipleridir.

Otoriter liderlik tipi, en eski liderlik türü ve sürecini anlatır. Zira uzun yüzyıllar boyunca, yönetme hakkını elde etme ve sürdürme için fiziksel güce dayalı bir liderlik yarışı, toplumları yönetmek için lideri otoriter, hatta çoğu zaman zorba bir yönetim anlayışına mecbur bırakmıştır. Otoriterlik kavramının gerisinde otorite olgusu bulunmaktadır. Bal’a göre, en geniş anlamıyla otorite, bir iktidar biçimidir. Otorite, herhangi bir cebir veya manipülasyondan ziyade, otoriteye itaati kabul etmeye yani rızaya dayanır (Bal, 2014: 247). Max Weber otorite tiplerini açıklarken, bu tipler içerisinde liderlik anlayışını da ortaya koymuştur. Weber otorite tiplerini açıklamada çıkış noktası olarak “meşruiyet” ölçüsünü temel almıştır. Weber’e göre üç meşruiyet tipi vardır: Bunlar yasal otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otorite tipleridir. Otoriteyi elinde bulunduran kişi bir üst değil, kişisel efendidir. Yönetilen halk ise, toplumun bir üyesi olmayıp, efendinin uyruğudur (Weber, 1995: 315-316). Otoriter liderlik, çoğunlukla geleneksel toplumlarda görülmektedir. Otoriter lider, grubun ya da toplumun bütün işlerinin nasıl olacağına tek başına karar vermektedir (Tekarslan, 1989: 107). Otoriter liderlikle idare edilen toplumlarda kişilere ve onların düşüncelerine önem verilmez. Öte yandan, halk da yönetim konularını düşünmede kendini yetkili görmez (Közleme, 2013: 241-242).

Machiavelli, “Prens” adlı eserinde hükümdarın nasıl olması gerektiğini açıklar. Osmanlı’yı örnek göstererek, merkezi mutlak devletleri feodal devletlere göre üstün görür. Machiavelli’e göre, hiçbir yeteneğe, talihe ve yardıma ihtiyaç duymadan hükümdar olmanın tek bir yolu vardır: Cinayet ve merhametsizlik (Köktürk, 2011: 89). Otoriter liderlik tipinde tüm yetkiler liderde toplanmıştır ve genellikle her türlü karar lider tarafından alınmaktadır. Diğer bir deyişle, amaçların, planların ve politikaların belirlenmesinde astların ya da takipçilerin bir söz hakkı yoktur. Lider, emirlerine kayıtsız şartsız uyulmasını ve kendisine güven duyulmasını ister (Newstrom ve Davis, 1993: 227).

Otoriter liderlik ya da yönetim anlayışının çağın gerisinde kalmış ve terk edilmiş bir uygulama olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilir. Otoriterlik, yönetim süreci içerisinde söz ve karar hakkının kimde olduğuyla ilgili bir kavramdır. Özellikle siyasi hayatta, güç ve yetkiyi ele geçiren yöneticilerin bir kısmının söz ve karar hakkı konusunda daha fazla otoriterleştiği daha sık gözlemlenen durumlardandır. Bugün gerek işletmeler bakımından gerek siyasi partiler bakımından ve gerekse devlet yönetimleri bakımından, ideal bir tip olarak nitelendirilmese de, otoriter liderlik tipinin halen uygulanma imkanı bulunduğu bir gerçektir. Özellikle siyasi parti yandaşlarının, özellikle de partide görev alma noktasına geldiklerinde otoriter bir yönetim beklentisi içine girdikleri de gözlenen bir durumdur. Çoğu durumda, liderin otoriterliğinin onaylayıcısı bizzat sadık takipçileri olmaktadır.

Demokratik liderlik tipi, otoriter yönetimlerin işlevini ve geçerliliğini yitirmesinin ardından önce siyasi yönetim biçimlerinde ortaya çıkmış, daha sonra da işletme yönetimlerinde uygulama imkanı bulan bir yönetim anlayışı olmuştur. Siyasi örgütlerde demokratik liderlik tarzı, hem bir siyasi anlayış meselesi olmuş hem de parti örgütlenmesine bireylerin katılımını özendirici bir etken olmuştur. Demokratik liderlik tarzına sahip lider, yalnızca kendi yetenekleriyle değil, astlarına da danışarak ve onların fikirlerini alarak iş yapar, onların planlama, karar verme ve örgütlenme faaliyetlerine katılmalarını teşvik eder (Thompson, 1998: 32). Demokratik liderlik tarzında, lider yönetim yetkisini izleyiciler ile paylaşma eğilimini taşır. İzleyiciler, takipçisi oldukları süreci etkileyen durumlar hakkında bilgilendirilmekte ve fikirlerini söylemeleri ve öneriler getirmeleri için lider tarafından cesaretlendirilmektedirler (Eren, 2004: 453).

Demokratik liderliğin diğer liderlik türlerinden en önemli üstünlüklerinden biri, her aşamasında meşruiyetini izleyicilerin rızasından alması ve bunun kendisine verdiği geniş hareket imkanıdır (Komsuoğlu, 2008: 69). Elcock da siyasi liderliği üç etki grubunun ürünü olarak görür: Bunların ilki, bulunulan makamın ona getirdiği güç ve etkidir. İkinci etki de, onu liderliğe getiren şartların ve olayların, onu etkilemeyi sürdürüyor olmasıdır. Üçüncü etki de, liderin kişisel özellikleri ve bunun

etkileridir (Elcock, 2001: 62). Buradan hareketle, liderin gücünün sınırsız olmadığını, çevre ve takipçileriyle etkileşimle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Arklan'a göre demokratik liderlik, liderin egemenliğinin yasalara dayandığı ve liderin yönetme ve emretme işlevlerini akılcı kararlarla yaptığı bir liderlik biçimidir. (Arklan, 2004: 22). Siyasi partilerin olmadığı veya etkin olarak faaliyette bulunmadığı bir ülkede demokrasiden bahsetmek zordur. Ancak siyasi partilerin varlığı demokrasi için tek koşul değildir. Siyasi partilerin toplumla bütünleşmesi ve geniş tabanlı bir katılımın sağlanması için siyasi partilerin demokratik ölçütlere göre teşkilatlanması ve faaliyetlerini demokratik ölçütlere göre yürütmesi gerekir (Gökçe, 2013: 66). Duverger'ye göre, bir parti örgütüne demokratik diyebilmek için parti yöneticilerinin, üyelerin tümü tarafından serbestçe ve gizli oylama yöntemiyle seçilmesi, parti programının genel kurulca belirlenmesi ve bu kurulda delegelerin parti üyelerini gerçek bir biçimde temsil etmesi, çeşitli eğilimlerin parti içinde bir arada bulunabilmesi ve çoğunluğu sağlayabilmek için bu eğilimlerin dürüstçe tartışılması gerekir. Tersine, eğer parti ileri gelenlerini merkez örgütü seçiyorsa ve merkez örgütü yerel örgütlere atamalar yapıyorsa, genel görüşün dışındaki bütün düşünce farkları kesinlikle reddediliyor ve bunları benimseyenler partiden uzaklaştırılıyorsa bu parti, merkeziyetçi bir partidir (Duverger, 1994: 38-40).

Demokratik rejimin tam anlamıyla işleyebilmesi, siyasi partilerin de kendi iç düzenlerinde demokrasi esaslarına uygun hareket etmelerini, siyasi parti liderlerinin de demokratik bir liderlik tarzı sergilemesini gerektirmektedir. Çünkü parti içi demokrasi, sadece siyasi partinin kendisini değil, tüm toplumu ilgilendirmektedir. Demokratik liderlik tarzı, diğer örgütlerden farklı olarak, demokratik bir siyasal hayata sahip toplumlarda siyasi parti denilen örgütsel yapılar için olması gereken bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Bu kadar çok üzerinde uzlaşı olan bu tarzla ilgili olarak birçok siyasi partide karşılaşılan durum, bu uzlaşının tam tersi bir görüntü sergilemektedir. Parti içi demokrasi ile ilgili sorunlar bunun en somut yansımaları olup, demokratik liderlik tarzından sapmaya en önemli gerekçe, parti içi disiplin sorunları olarak gösterilmektedir.

Karizmatik liderlik tipinin kökeninde yer alan karizma kavramı, tanrı yardımı, tanrının lütfu anlamında kullanılan Yunanca bir sözcüktür. Karizmatik sıfatı ise, bazı otorite, iktidar ve meşruiyet biçimlerinin nitelenmesinde kullanılmaktadır. İlk Hristiyanlığın terimlerinden alınmış olan karizma, ilk önceleri sadece dini vasfı olan kişiler için kullanılmaktaydı. Karizma ve karizmatik terimlerini siyaset sosyolojisine kazandıranlar ise, Max Weber ve Ernst Troeltsch olmuştur (Közleme, 2013: 247). Max Weber, karizma terimiyle, bir kişiyi olağan insanlardan ayıran ve onun aşkın, insan üstü, en azından bazı bakımlardan ayıksı güçlere sahip sayılmasına yol açan özelliklerini anlatmaktadır. Bu özellikler sıradan insanlarda bulunmaz çünkü bunlar ilahi kaynaklıdır. Bir kişi bu özelliklere sahip olduğu zaman karizmatik lider sayılır. Kişisel olarak yasallaştırılan karizmatik lider, böylece kendini izleyenlerin oyu ile seçilir (Weber, 1995: 331, 389). Ancak Weber, kitlenin karar verme sürecine katıldığı klasik doğrudan demokrasi anlayışını reddeder. Weber'e göre bu küçük topluluklarda geçerli olabilir; çağdaş toplum için bütünüyle geçersizdir. Modern devlette liderlik, bir azınlığın ayrıcalığı olmalıdır. Bu modern zamanların kaçınılmaz bir özelliğidir (Giddens, 1992: 21).

Conger ve Kanungo, karizmatik liderliğin oluşmasında izleyicilerin önemli rol taşıdığı farklı aşamaların değişik boyutlarının bulunduğunu kaydederek. Bunlardan ilki, izleyenlerin yöneticinin statükoyu değiştirmeye karşı daha büyük isteğini algılamasıdır. İkincisi ise, takipçilerin ihtiyaçlarına, kısıtlamalara ve çevresel olanaklara lider tarafından duyulan yüksek hassasiyettir. Bu, karizmatik lidere olan cazibenin temelini inşa eden takipçilerin ihtiyaçlarını memnun etme potansiyelidir. Bu idealleştirilmiş yön, her nasılsa, liderleri özenilen saygıyı hak eden insanlar olmaya ve takipçiler tarafından taklit edilmeye değer yapmaktadır (Conger ve Kanungo, 2000: 748).

Karizmatik liderlik süreci, sadece liderin özellikleriyle ilgili bir süreç değildir. Bu süreçte, yandaşların liderle ilgili beklenti ve algıları da çok önemlidir. Weber de bu yargıyı şöyle vurgulamaktadır: Karizmatik otoriteye sahip olan karizmatik liderin misyonu, onlara gönderildiğine inandığı kimseler tarafından tanınmazsa karizmatiklik iddiası çökmektedir. Lider bu kimseler tarafından kabul edilirse,

kendisini kanıtlayarak yerini muhafaza edebildiği müddetçe, o kimselerin efendisi olmakta, ancak seçimlerde olduğu gibi hakkını o kimselerin iradesinden almamaktadır. (Arklan, 2004: 95)

Karizmatik liderlik tipi, ekonomik ve sosyal açıdan dengesiz hallerde ortaya çıkma eğilimi yüksek olan bir siyasi liderlik tipidir. Türkiye örneğinde bakıldığında da, toplumsal olarak eğitsel, siyasi ve ekonomik açıdan, karizmatik liderlik tipine uygun bir sosyal ve siyasal ortam olduğunu görürüz. Seçmenlerin oy verme davranışında somut şekilde tezahürünü bulan bu durum, parti liderliği kavramını ve parti organizasyonlarını da buna göre şekillendirmiştir. Bizdeki siyasi partilerin daha çok lider partisi görünümüne sahip olması, parti içi örgütlenmede liderin aşırı etkinliği, seçmenin oy kullanırken partiye değil lidere ya da adaya bakma eğiliminin olması, bu durumun somut yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Dönüşümcü liderlik, ilk olarak Dawston'un "İsyen Liderliği" (1973) adlı çalışmasında belirtilmiştir. Sosyolojik bir tez olan "dönüşümcü liderlik" kavramı daha sonra 1978 yılında James McGregor Burns tarafından sistematize edilmiştir. Ona göre lider, örgüttekiler üzerinde yüksek düzeyde moral, motivasyon ve performans yaratan kişidir. Burns'a göre modern organizasyonlarda yeni alanların yaratılması becerisine bir tek dönüşümcü liderlik sahiptir. Çünkü değişimin ustasıdır. Daha iyi bir gelecek tasarlar, öngörü sahibidir, vizyon oluşturur ve bu vizyonu etkin bir şekilde herkese benimsetir ve hayata geçirmek için istek uyandırır. Dönüşümcü liderler, çevrelerini değiştirebilen liderlerdir. Bu liderler çevresel durumlara tepki göstermez, aynı zamanda yeni bir çevre yaratırlar. Yukl'a göre, dönüşümcü lider, izleyenlerine saygı duyar, güvenir ve izleyenlerinin isteklerine cevap verecek davranışlarda bulunur. Güç kullanarak izleyenlerini etkilemekten kaçınır. Lider, işleri doğru yapmaktan ziyade doğru işleri yapmaya çalışır (Yukl, 1989: 213).

Burns, politik liderlik konusunda Weber'in ekonomik ve ekonomik olmayan otorite kaynağından ve Herbert A.Simon'un yönetsel öğretilerinden yola çıkarak dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik ayrımına gitmiştir. Etkileşimci lider tipinin yeni gelişen sosyal ve ekonomik şartlarda başarılı olamaması üzerine dönüşümcü liderlik kuramı ortaya atılmıştır (Allix, 2000: 10). Bass, dönüşümsel liderliği tamamlayıcı üç konudan söz etmektedir. Bunlar karizma, bireyselleştirilmiş düşünce ve entelektüel uyarıdır (Bass, 1985: 26). Conger'e göre, dönüşümcü liderliğin temelini, takipçilerin kendilerinden beklenenin ötesinde bir performans göstermeleri yönünde motive edilmeleri oluşturmaktadır. Bu durum liderin dönüşümü sağlaması, yani takipçilerinin tutum, değer ve inançlarını örgütsel değerlerle uyumlaştırması sonucu oluşmaktadır (Conger, 1999: 148). Takipçiler, lidere güven ve saygı duymakta, bunun sonucunda da üstün performans göstermektedirler. Çünkü takipçiler, ödüllendirilecekleri beklentisi ile değil, değerleri ile uyumlu olduğu için görevlerini yerine getirmektedirler (MacKeinze vd., 2001: 116).

Dönüşümcü liderlik, yandaşların değerlerine ve beklentilerine verdiği önemin yanı sıra, özellikle toplumların yaşadığı bunalımlardan değişim ve hatta devrim yoluyla çıkışları bakımından da tarihsel anlamda önemli bir liderlik türüdür. Ruslar için Lenin'in, Türkler için Mustafa Kemal Atatürk'ün, Hintliler için Ghandi'nin yarattığı dönüşümler, toplumsal olarak da büyük birer dönüşümcü liderlik öyküsüdür. Ekonomik ve sosyal olarak, gelişmekte olan ülkeler arasında sayılan Türkiye'de, gerek bu gelişim süreci gerekse batılılaşma anlayışının kurumlarda ve genel olarak ülke yönetiminde sürekli bir değişim ve dönüşüm isteği yaratması nedeniyle, sadece muhalefetteki partilerin değil iktidara gelen partilerin ve bu partilere liderlik eden isimlerin de mevcut sistem üzerinde bir değişim ve dönüşüm isteği ve programı sundukları görülmektedir. Ancak Türk halkı ve siyasetçilerinin değişim ve dönüşüm modeli, genellikle toptancı olmaktan ziyade istikrara dayalı bir değişim ve dönüşüm isteği şeklinde ortaya çıkmaktadır.

3. SOSYAL FAKTÖRLER ve LİDERLİK BEKLENTİLERİNE ETKİLERİ

Liderlik beklentilerini etkileyen çeşitli faktör grupları vardır. Bunlardan önem taşıyan grupların başında sosyal faktörler gelmektedir. Bu çalışmada sosyal faktörlerin içerisinde cinsiyet, yaş, yaşanan yer ve eğitim faktörleri ele alınacak incelenmiştir.

3.1. Cinsiyetin Liderlik Beklentilerine Etkisi

Kadınlar ve erkekler arasında pek çok konuda düşünce, davranış ve eğilim farklılıklarının olduğu, konuyla ilgilenen araştırmacıların paylaştığı bir görüştür. Ancak bu farklılıkların neler olduğu, hangi etmenlerden kaynaklandığı ve bireylerin davranışlarını nasıl yönlendirdiği konularında hâlâ önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Her ne kadar kadın ve erkek arasındaki farklılıkların bir kısmı kültürden kültüre değişmekteyse de çoğu kültürde bu farklılıkların kadınlar aleyhine olduğu ve cinslere benzer roller yüklendiği görülmektedir (Sitembölükbaşı, 2001: 59).

Kadın ve erkeğin sosyokültürel olarak farklı özelliklerinin siyasi davranışa ve liderlik beklentisine ne ölçüde etkisi olduğunu anlamak için, bu faktörleri tespit ederek hareket etmek yararlı görünmektedir. 110 kültür üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırma, toplumun erkeklere başarı ve kendine güven, kızlara ise itaat ve sorumluluk duyguları verdiğini ortaya koymuştur (Alkan, 1989: 124). Çelik ve Sünbül tarafından yapılan bir alan araştırmasında, lise ve üniversite öğrencilerinin kız ve erkek olarak liderlik algılamaları arasında cinsiyet ve eğitimden kaynaklanan bir farklılık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış; sonuç olarak, lise öğrencileri arasında kız ve erkek öğrencilerin liderlik beklentileri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin liderlik beklentileri arasında ise anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiş, eğitim düzeyi yükseldikçe cinsiyet faktörünün liderlik beklentisi üzerindeki etkisini yitirdiği tespiti yapılmıştır (Çelik ve Sünbül, 2008: 60-62).

Kadınlarla erkeklerin birçok düşünce ve davranış farklılığının siyasi davranış boyutunda fark edilmesini zorlaştıran bir takım etkenler bulunmaktadır. Bunların başında, siyasi tercihlerin oluşumu ve beyanında erkeklerin kadın üzerindeki etkisi gelmektedir. Bunun yanında, kadınların siyasi birikimlerinin düşük olduğu; ideoloji, parti programı gibi etkenlerden ziyade lider ve liderin özelliklerinden çok daha fazla etkilendikleri görülmektedir. Parti önderinin (liderinin) ya da adayların kişiliği, kadınları genellikle ideolojilerden ve parti programlarından daha çok etkileyebiliyor (Kışlalı, 1987: 144-145).

Siyasi etkinliklere kadınların erkeklerden daha az katılım göstermesi için birçok gerekçe sayılabilir. Wintringham bunları dört başlıkta toplamış: Ailevi sorumluluklar, katılım için gerekli eğitim ve beceri noksanlıkları, ayrımcılık ve cinsiyet rolü sosyalleşmesi (Wintringham, 2005: 120). Bir başka görüş de, kadınların siyasette etkin olmayı isteseler bile gerekli eğitime, beceriye ve kişilik özelliklerine sahip olmadıklarını ileri sürer (McGlen ve O'Connor, 1995: 35). Buna karşın bir başka görüş de, cinsiyet rolü sosyalleşmesi kavramının, politik cinsiyet ayrımı için en kapsamlı açıklamayı sunduğunu ileri sürer. Kızlar ve erkeklerin uygun davranışların neler olduğuna dair toplumdan aldıkları farklı dersler, siyasete ilişkin tutum ve davranışlarını farklı kılmaktadır (Güldü ve Ersoy-Kart, 2009: 100). Kalaycıoğlu ve Sarıbay tarafından ilkökul öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, küçük yaşlardan başlayarak erkek çocukların kız çocuklara göre siyasete daha çok ilgi duyduklarını, bu farkın yaş ilerledikçe azalmasına karşın sürdüğünü ortaya koymuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000: 416, 420).

Cinsler arasındaki siyasi farkları açıklamak için literatürde iki temel yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan biri durumsal yaklaşımdır: Bu yaklaşım işgücü katılımında ve çocuk bakımında kadın ve erkeğe tahsis edilen farklı roller üzerinde durur. Diğer yapısal yaklaşımdır: Yaşlılar, düşük gelirli ve dindarlar gibi gruplar arasında fazlaca bulunan kadınların bu konumları onların siyasi bakış açılarına da etki etmektedir (Sitembölükbaşı, 2001: 63). Yönetime katılma söz konusu olduğunda, var olan toplumsal yapının bir gereği olarak, erkekler daha ileri durumdadırlar. Dar anlamda siyasi haklar, geniş anlamda da katılma hakları bakımından erkeklerin genellikle ön planda yer almaları sıkça

gözlenebilen bir durumdur (Şahim, 1994: 29). Cinsiyet faktörünün oy verme davranışını farklılaştırdığı tüm durumlarda, bu farkın kadının doğrudan kadın olmasından değil, dolaylı olarak kadın olmasından, yani içine hapsedildiği ekonomik ilişkiler ve ona bağlı olarak aile ilişkilerinin ve onun maruz bıraktığı kültürel baskıların etkisi ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Tekeli, 1982: 130). Genellikle bütün toplumlarda kadınlar, siyasal katılmanın her biçiminde erkeklere kıyasla daha az faaliyet gösterirler. İktisadi ve siyasal gelişmenin ileri düzeyinde olan toplumlarda dahi, kadınların oy kullanması yakın geçmişte gerçekleşmiş bir olgudur. Birçok toplumda, uzun süreler, siyasetin erkeklere ait bir iş olduğu anlayışı egemen olmuştur (Tekin, 2009: 22-23). Kadınların siyasal bakımdan erkeklerle eşit olduğu görüşü yaygınlaştıktan sonra da, çok sayıda sosyal, ekonomik faktör ve biyolojik özellikler, kadınların siyasal katılmasını azaltıcı yönde etkide bulunmuştur. Bu gerçeklerin etkisi altında, kadınların siyasal katılmasının da düşük düzeylerde olduğu söylenebilir (Turan, 1996: 80). Uysal ve Topak tarafından yapılan araştırmada, 14 il ve 31 ilçedeki 188 parti yöneticisinden sadece 2 tanesinin kadın olduğu, bunun da % 1'e tekabül ettiğinin tespit edilmesi, Türkiye'de kadınların siyasi hayata katılımlarıyla ilgili dramatik durumu ortaya koymaktadır (Uysal ve Topak, 2010: 34).

Bu noktada, kadın ve erkek siyasi davranışı ile siyasi tercihi arasındaki ilişkinin uyumlu olduğunu tespit etme imkanının olmadığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, kadınların tercihlerini belirleme ve açıklama noktasında yeterince özgür bir konumda olmaması görünüyor. Yani, araştırmalarda elde edilen erkek ve kadının benzer partiye oy vermesinin nedeni, fikri uyumdan mı kaynaklanıyor, yoksa grupsal ya da kültürel bir baskıdan mı kaynaklanıyor, bunları tespit etme imkanı bulunmuyor. Hal böyle iken, kadınların oluşan, ifade edilen tercihleri ile gerçek düşünceleri arasındaki ilişkiyi, varsa çelişkiyi de ortaya koyma imkanı görülmemektedir. Nitekim, seçimlerdeki oy verme davranışı ya da anketlerde soruların cevaplanması noktasında, erkek ve kadın arasındaki benzeşmenin nedenlerini tam olarak açıklamak mümkün görünmemektedir. Burada, kadınların liderlik beklentileri ile erkeklerin liderlik beklentileri arasındaki farklılığı, sadece siyasi tercihlerle açıklamak çok mümkün görünmemektedir. Tabii ki sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal diğer faktörleri de göz ardı etmeden, sadece kadın ve erkek özelliklerine bakarak, siyasi tercihleri ve liderlik beklentilerini belirlemek de mümkün değildir. Özellikle gelir ve eğitim faktörlerinin daha önemli olduğunu görmek mümkündür.

Polat ve Külter tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçları, çalışma bakımından ilgi çekici sonuçlar içermektedir. Siyasi lider özelliklerinin farklı cinsiyete sahip (kız-erkek) genç seçmenler arasında önem dereceleri bakımından farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında, en çok dikkat çeken sonuç, erkek öğrencilerin, liderin karizması ve eş, dost, akraba çevresini kız öğrencilere kıyasla daha önemli olarak değerlendirmeleri olmuştur. Buna karşın kız öğrenciler, siyasi liderin öğrenim düzeyi, seçmen isteklerine duyarlılığı, toplumun ihtiyaçlarını belirleme yeteneği, katılımcı ve demokratik yönetim tarzı, dünya görüşü ve insan hakları konusundaki tutumu gibi özelliklerine daha fazla önem vermişler ve bu özellikler itibarıyla erkek seçmenlerden önemli farklılık göstermişlerdir. Bunların dışındaki lider özelliklerine kız ve erkek öğrencilerin verdikleri önem dereceleri arasında istatistiki olarak önemli bir fark gözlenmemektedir (Polat ve Külter, 2008: 27). Demirci Orel ve Nakıboğlu tarafından genç seçmenler üzerinde yapılan bir araştırmada, cinsiyet farklılığının siyasi parti tercihinde anlamlı bir farklılık yarattığı ortaya konulmuştur. Buna göre kadınların oy verecekleri partiyi belirlemede partinin geçmişinden ve parti ideolojisinden, erkek öğrencilere kıyasla daha fazla etkilendikleri, erkek öğrencilerin ise parti programından kadınlara kıyasla daha fazla etkilendikleri ortaya çıkmaktadır. Aynı araştırmada, cinsiyet farklılığının liderlik beklentileri bakımından anlamlı bir farklılığının bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin oy verecekleri partiyi seçmelerinde cinsiyetleri ile parti liderlerinin özellikleri arasında ilişki olmadığı görülmektedir (Orel ve Nakıboğlu, 2010: 72-73).

Çalışma bakımından kadın ve erkeklerin liderlik beklentilerinin farklılaşmasında, bireysel ve duygusal faktörlerinin daha önemli olduğu düşünülmektedir. Kadının kadın olmaktan, erkeğin erkek olmaktan kaynaklanan farklılıklarının, diğer koşullar göz önüne alınmaksızın, çok belirgin olmadığı

görülmektedir. Örneğin, kadınların temel özellikleri olan duygusallığın, karizmatik bir liderliğe beklenti oluşturmada daha yüksek olasılıktır. Erkeğin baskın, saldırgan yapısının da otoriter liderlik beklentisi oluşturmada daha yüksek olasılık olduğu düşünülebilir. Ama, bu durumun siyasi tercihe dönüşümü noktasında etkili olan faktörlerle şekil değiştirdiğini görmek çoğu zaman mümkün olabiliyor. Yine, kadınların mevcut şartların korunması konusunda daha tutucu oldukları ve değişim, dönüşüm vaatlerine tedirgin yaklaştıkları bilinmektedir. Kışlalı da kadınların geleneklere ve göreneklere daha bağlı olduklarını, daha tutucu olduklarını savunmuştur (Kışlalı, 1987: 151).

Dolayısıyla dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip bir siyasinin, yani birçok şeyi değiştirmeyi vaat eden bir siyasinin kadınlardan destek bulması olasılığının düşük olduğu kabul edilebilir. Bu alt bölümün sonunda, özet olarak söylenebilecek şey şudur: Liderlik beklentileri kadının kadın olması özellikleri ya da erkeğin erkek olması özelliklerine çok bağlı görünmemektedir. Daha çok çevresel faktörler, eğitim, gelir gibi faktörlerle beraber cinsiyet farklılığının bir anlam taşıdığı görülmektedir. Bu faktörler ve cinsiyetlerin kendi özellikleri bağlamında, kadınların daha çok karizmatik liderlik beklentisi içerisinde olmalarının olası olduğunu düşünülmektedir. Bunun başlıca nedenleri, kadının sosyal ve ekonomik olarak edilgen rolü ve siyasetten uzak bir yaşantı içerisinde olması, siyasi konularda yeterince bilgili olmaması gösterilebilir. Bu yüzden, kadınların siyasi tercihlerinde parti ideolojisi, programı, vaatleri gibi konulardan ziyade liderin özelliği, adayın özelliği, liderin hitabeti, fiziki özellikleri gibi konulardan daha çok etkilenebileceği söylenebilir. Diğer taraftan, erkeklerin içinde yetiştikleri sosyokültürel ortamın etkisi ve kendi özellikleriyle daha çok otoriter liderlik beklentisi içerisinde olmalarının beklenebileceği söylenebilir.

3.2. Yaş Düzeyi ile Liderlik Beklentileri Arasındaki İlişki

Bireylerin liderlik beklentileriyle sosyal özellikleri arasındaki ilişkide incelenen bir diğer konu da yaş düzeyinin beklentileri nasıl etkilediğidir. Siyasal davranışların öğrenilmesi ve uygulanması insanların hayatlarında belli dönemlerde başlayarak hayatlarının sonuna kadar devam eden ve çeşitli yaş dönemlerinde farklılıklar gösteren bir süreçtir. Özellikle bazı dönemler seçmen davranışı açısından önem arz etmektedir. İnsanların siyasetle ilgilenmeleri ve bilgi edinmeleri çocukluk yaşlarından itibaren aile içinde başlamaktadır. Aile içinde başlayan bu ilgi ve bilgi edinme süreci okul ve arkadaşlık grupları yoluyla diğer sosyal çevrelerde devam etmektedir. Yapılan tüm araştırmalarda, bireyin yaşının siyasal tercihlerine etki ettiği ve değişime sebep olduğu görülmüştür (Negiz, 2007: 52).

Kalaycıoğlu ve Sarıbay'ın ilkökul çocuklarına yönelik araştırmasında, ilkökul son sınıfa geldiğinde çocukta genel olarak toplumsal/politik organizasyonlarla psikolojik bağlar kurma olgusunun ortaya çıktığı, 11-12 yaşındaki çocukların, bir yandan popüler spor kulüplerini, bir yandan da politik partileri tutmaya başladıkları tespiti yapılmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000: 416-418). Dolayısıyla, çocukların yetişme süreci içinde, aile içinde de otoritenin kaynağı olan babanın etkisiyle, liderlik beklentilerinin şekillenmesinin önemli ölçüde belirlendiği söylenebilir. Babanın demokratik ya da otoriter olmasının çocuğun liderlik beklentilerine etki edeceği de söylenebilir.

Kışlalı, yaşın siyasi davranışa etkisiyle ilgili temel varsayımını şu cümleyle özetliyor: Gençler, yaşlılara oranla daha çok değişme ve yenilik yanlısıdır; yaşlılarda ise tutucu eğilimler güçlenmektedir (Kışlalı, 1987: 133). Sitembölükbaşı, bireylerin siyasete ilişkin düşünceleri ve davranışları bakımından içinde bulundukları yaş dönemlerinden nasıl etkilendiklerini anlayabilmek için öncelikle yaş döneminin etkisinde iki farklı durumu birbirinden ayırt etmek gerektiğini vurgular. Bunlardan birincisi, bütün bireylerin, onlarda her bir gelişme döneminde rastlanılan ve o gelişme dönemine özgü olan duygusal, bilişsel ve davranışsal özelliklerdir. İkincisi ise her kuşağın kendi dönemindeki toplumsal olaylar, kitle iletişim araçlarından etkilenmeleri ve farklı yaşam deneyimleri sonucu ortaya çıkan kuşağa özgü benzerlikler veya kuşaklararası farklardır (Sitembölükbaşı, 2001: 76). Çevre koşulları göz ardı edildiğinde, genç, orta yaşlı ve yaşlı olarak temelde üç grupta incelendiğinde genel olarak siyasi tutum ve davranışlarda farklılık ve farklı eğilimler olduğunu söylemek mümkündür.

Talashlı, gençlerin genellikle belirli bir siyasal partiye bağlanmak konusunda tereddüt gösterdikleri, ilk kez oy vermeleri gerektiğinde, küçümsenmeyecek bir oranda hiçbir şekilde oy vermemekte olduklarını değerlendirmesini yapmıştır. Talashlı'ya göre, ilerleyen yaşla birlikte bireyin siyasal tercihlerinin kararlılık kazandığı görülmekte ve siyasal yaşama katılması daha düzenli bir kalıba oturmaktadır (Talashlı, 1996: 127). Farklı yaşların değişik hayatı, tecrübelerine tekabül etmesi siyasal katılım üzerinde etki etmektedir. Bu bazen yetişme döneminde edinilen önemli deneyimlerin, bütün bir yaş grubunun siyasal görünüşünü belirlemesi şeklinde olurken, bazen de yetişme, olgunluk ve yaşlılık çağlarının tipik sosyal tecrübe kalıpları arasındaki farklar olarak görülmektedir. Yaş ile siyasal katılım arasındaki münasebet hakkında yapılan araştırmalarda, genç ve ileri derecede yaşlı kimselerin siyasi katılım oranları düşük olarak tespit edilirken, orta yaş gruplarında daha yüksek olarak tespit edilmiştir (Bolay, 1996: 40). Yücekök'e göre de, hemen hemen bütün toplumlarda 16-20 yaş grubundaki gençler, siyasete diğer yaş gruplarına oranla daha az katılırlar. Bu yaştaki gençler, normlara ve örgütlere ilgisizdirler (Yücekök, 1987: 28). Bunun en temel nedenlerinden biri, bu yaş grubundaki gençlerin "göçebe" bir yaşam sürmeleridir. Gençler, eğitim amacıyla, askerlik nedeniyle, iş arama kaygısıyla v.b. çok sayıda nedenle sürekli yer değiştirmektedirler. Bir başka neden de bu yaş grubundaki gençlerin önemli bir kısmının henüz bekar olması ve bu nedenle de koruyacakları bir mülkleri ve çıkarlarının olmamasıdır. Tabi ki hangi yaşta olursa olsun bekar olmak başlı başına siyasete katılmayı zayıflatan bir etkidir. Bu yaş grubunda bekar oranı yüksek olduğu için, bunların siyasete ilgisi de azdır (Altan, 2011: 318). Siyasal katılmanın en yoğun olduğu yaş grubu 25-45 yaş grubudur. Orta yaş grubu olarak nitelenebilecek bu grupta olan bireyler, genellikle yerleşik bir yaşam sürmeye başlamış, toplumsal bir rol edinmiş ve bir meslek mensubu olmuşlardır. İlerleyen yaş ile birlikte, bireyin siyasal tercihleri yerine oturmakta ve etkilenebilirliği azalmaktadır. Dolayısıyla, yaş ilerledikçe siyasal katılma da artar (Çukurçayır, 2002: 80). 45-65 yaş grubundaki insanların yaş geçtikçe siyasete ilgileri azalmaktadır. Bu yaş grubundaki insanların hayattan ve toplumdan beklentilerinin azalması, kendilerince değiştirecekleri fazla bir şeyin kalmadığına inanmaları ve fiziki güç olarak da hareket kabiliyetlerinin azalması, siyasete katılımlarının azalmasının nedenlerinden en önemlileridir (Altan, 2011: 318-319).

Kışlalı, kuşaklar (genç-orta-yaşlı) arasındaki siyasi tutum farklılıklarının giderek önemli siyasi sorunlar yaratabilecek boyutlara varabileceğini öngörmüş, bu önemli gelişmede demografik, teknolojik ve biyolojik nitelikte üç etkenin önemli rol oynadığını ifade etmiştir (Kışlalı, 1987: 137). Sitembölükbaşı'nın aktarımına göre ise, gençlik ve yaşlılık döneminin bazı özellikleri çoğu ülkede gençleri düzen karşıtı, ileri yaştakileri de düzen taraftarı yapabilmektedir. Gençler hayata henüz yeni atılan bir kuşaktır. Hayata karşı kuşkulu ve kötümserdir. Gelirleri henüz daha düşüktür. Ev bark kuramamışlarsa koruyacakları mülkleri ve çıkarları da pek yoktur. Orta yaşlı bir birey, az çok yerleşmiş belli bir statü ve mesleğe sahip olmuş bir kimsedir. Toplumda koruyacağı birçok şeyi vardır. Bu yüzden orta ve ileri yaşlıların mevcut düzen taraftarı olmaları, onların içinde bulundukları sosyal şartlarının bir sonucudur (Sitembölükbaşı, 2001: 77).

Farklı kaynaklarda genel olarak şu durum kabul görmektedir: Gençler daha çok değişim yanlısı ve demokratik yönetim beklentisi içinde iken, orta yaştakilerin daha ılımlı olduğu, ileri yaştakilerin de daha çok tutucu oldukları ve otoriter bir yönetim anlayışını benimsedikleri daha yaygın görülen bir durumdur. Bu durumu yaşanan yer, eğitim durumu, gelir düzeyi gibi faktörler etkilemekte olup, yaşanan dönemin özellikleri de yaş düzeyine göre seçmenlerin tercih ve eğilimlerine etkiye bulunmaktadır.

Abadan'a göre, genç kuşak, yaşadıkları ülkenin gelişmişlik düzeyine göre farklı davranışlar sergileme eğilimindedir. Abadan'a göre, Batı Avrupa gençliği siyasi olarak daha ılımlı davranışlar ortaya koyarken gelişmekte olan ülkelerde gençliğin ekonomik talepleri (işsizliğe çözüm, kalkınma) nedeniyle daha radikal olma eğilimleri yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde üniversite öğrencilerinin toplum içindeki elit konumu da kendilerine siyasette aktif bir rol yüklemektedir (Abadan, 1963: 101). Öte yandan, özellikle çağdaş sanayi toplumlarında, yaşlılar, çoğunlukla ihmal edilen, toplumsal

olanaklardan yeterince yararlanamayan bir kesimi oluşturmaları nedeniyle toplumsal-ekonomik bunalımlardan da en fazla etkilenen kesim olmaları nedeniyle köklü değişim öneren siyasi akımlara daha yakın durabilmektedir (Kışlalı, 1987: 136 - Sitebölükbaşı, 2001: 79).

Altan'a göre, kuşaklar arasında var olan tutum farklılığı, kendini siyasal tercihlerde de hissettirmekte ve oy verme davranışında bu tutum farklılığı iyice belirginleşmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar, özetle gençlerin yaşlılara oranla, genellikle daha çok değişme ve yenilik yanlısı, yaşlıların ise tutucu eğilimlere sahip olduklarını göstermektedir (Altan, 2011: 322).

Üstteki paragraflarda Türkiye'deki durumla ilgili yargıyı güçlendiren ve Kalender tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, yaş ile seçmen tipleri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Kalender, seçmen tiplerini değişimci ve gelenekçi olmalarına göre; fanatik idealistler, ılımlı idealistler, fanatik gelenekçiler, ılımlı gelenekçiler, ilkeli faydacılar ve ilkesiz faydacılar olarak tasnif etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, fanatik idealistler 18-30 yaş gruplarında daha çok (%43,9); 51 ve daha yukarı yaş gruplarında daha az (%8,8) bulunmaktadır. İlimli idealistlerin %50,6'sı 18-30 yaş arası iken; 51 yaş üzeri yaş grubunda yok seviyesine yakındır. Fanatik gelenekçiler en fazla % 48,1 ile 36-50 yaş grubu arasında yer alırken; ılımlı gelenekçilerde de benzer bir durum görülmektedir (Kalender, 2005: 152). Bir başka çalışma, siyasete aktif katılım gösterenlerde yaş dağılımını gözler önüne sermektedir. Uysal ve Topak tarafından yüzyüze mülakat tekniğiyle 14 il ve 31 ilçede parti yöneticileriyle yapılan çalışmada, partisinin il ya da ilçe başkanı olan 188 kişiden sadece 6 tanesinin 35 yaş altında olduğu, % 96,8'lik diğer kısmının 36 yaş üstünde olduğu tespit edilmiştir. 46 yaş üstü olanların oranı % 66,6 olduğu tespit edilmiştir (Uysal ve Topak, 2010: 41-43).

Buraya kadar farklı yaş gruplarındaki seçmenlerin, siyasete ilgi ve katılmaları ile tercih ve eğilimlerinde farklılıklar olduğu konusunda çalışmalarda bir uzlaşma olduğu görülmüştür. Bunun yanında gençlerin siyasete daha az katılımcı oldukları ve değişimden yana siyasi hareketlere destek verme eğiliminde oldukları, orta ve ileri yaşta katılımın daha çok artmasının yanında yaşlı seçmenin daha muhafazakar eğilimlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma bakımından, bu veriler değerli bilgiler sunmaktadır. Farklı yaş gruplarındaki seçmenlerin liderlik beklentileri, siyasete ilgileri ve eğilimlerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Siyasette değişim yanlısı seçmenin otoriter ve muhafazakar bir lider beklentisinin düşük olacağı, daha demokratik ve dönüşümcü liderlik beklentisi içerisinde olacağı tahmin edilebilir. Daha tutucu eğilimlere sahip yaşlı seçmenlerde ise otoriter ve muhafazakar liderlik beklentisinin daha yüksek olması beklenen bir durumdur. Polat ve Külter tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırma, gençlerle ilgili değerlendirmeye paralel sonuçlar içermektedir. Üniversite öğrencilerinin siyasi lider özelliklerine verdiklerine öneme ilişkin araştırmada, katılımcı ve demokratik yönetim tarzına daha fazla önem verdikleri, karizma, yenilikçilik ve otorite sahibi olmasına daha az önem verdikleri tespit edilmiştir (Polat ve Külter, 2008: 17-20).

Çalışma bakımından, yaş gruplarına göre liderlik beklentilerinin farklılaşmasının beklenen bir durum olduğu, bunda da gençlerde dönüşümcü ve demokratik liderlik, orta yaş kuşağında karizmatik, ileri yaş kuşağında da otoriter liderlik beklentisinin diğerlerinin üzerinde çıkacağı öngörülmektedir. Bunda çevresel şartlar olduğu kadar, bireylerin içinde bulunduğu yaş grubunun psikolojik etkilerinin de etken olduğu kabul edilmektedir.

3.3. Yaşanılan Yerin Liderlik Beklentilerine Etkisi

Bireylerin liderlik beklentileriyle sosyokültürel özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemedeki bir diğer konu da, yaşanılan yerin liderlik beklentilerini nasıl etkilediğidir. Bu bölümde, kırsal kesimde yaşama ile, küçük ilçe ve il merkezleriyle, büyük illerde yaşamının bireyin siyasi tercihlerine ve dolayısıyla liderlik beklentilerine etkileri incelenecektir.

Yerleşme şekli ve kentleşme düzeyi bireylerin siyasi davranışları üzerinde oldukça etkilidir. Kent ile köy, birer yerleşim birimi olmalarının ötesinde birey yaşamları kadar, ekonomik ve siyasi sistemlere etki eden değişik sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere sahip birimlerdir (Kiriş, 2006: 338).

Köy, kır yerleşmelerinin ortak adı olarak bir geleneksel yaşam stilini vurgular. Nüfusun az ve birincil ilişkilerin yoğun olduğu, sosyal yaptırım gücünün hukuktan öte tematale dayandığı ve hayatın her alanında toplumsal kontrolün olup, bununla güvenliğin sağlandığı kente göre ilkel yerleşim yeridir. Köy ilk insan yerleşimlerinden bu yana var olan primitif yapısıyla modern çağda tutuculuğun, kalıp davranışların kaynağı olarak görülmektedir (Kiriş, 2006: 339).

Geleneksel toplumlar olarak kabul edilen köy toplumlarında değişme yokluğu veya azlığı, ilkel teknik ve zayıf üretim, tarımsal ağırlıklı yapı ve kapalı ekonomik, feodal ve paylaşılmayan siyasal yapı, geniş aile düzeni, kaderci zihniyet ve yerel kültüre bağlılık ile yetenek yerine soya dayalı kamusal görevler gibi ortak özellikler bulunmaktadır. Buna karşılık modern toplumlar olan kent toplumlarında ise her alanda bol üretim, yüksek eğitim düzeyi, yoğun toplumsal hareketlilik, çekirdek aile, çoğulcu ve katılımcı demokrasi, dinamik ve sınıflılık gibi ortak özellikler bulunmaktadır (Öztekin, 2003: 218-221). Köyden kente göçlerin sonuçları gerek kent gerekse köylerde kısa sürede kendisini gösterebilmektedir. Özellikle ağır ve ileri düzeyde gerçekleşen bu tür göçler, kentlerde çarpık kentleşme, varoş sorunu, işsizlik, altyapı hizmetlerinin yetersizliği gibi sorunlara neden olabilmektedir. Türkiye’de köyden kente göçlerin ekonomik ve sosyal sonuçları kendisini her iki yaşam bölgesinde de göstermektedir (Güreşçi, 2017: 170).

Tarımsal üretim dışındaki üretim faktörlerinin ağırlıklı olduğu, tarım sektörünün göreceli ağırlığının yerini sanayi ve hizmet sektörlerine bıraktığı bir yerleşim yeri olarak tanımlanabilecek kent günümüzde, pek çok bakış açısına tabi tutulabilir. Her şeyden önce kent, kırsal paradigmanın değişimidir. Sosyal hayatın kurulumu, aile yapısı, bireylerin düşünsel ortamı ve faaliyetleri ile köyden farklılaşır (Kiriş, 2006: 339). Kentler, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının denetlendiği, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine ulaşmış yerleşme biçimleri olmaktadır. Bu yerleşim yerleri ait oldukları toplumun birer parçası olmakta, parça bütün etkileşim temeli içerisinde ortaya çıkmakta ve gelişmektedir (Yeşiltuna, 1994: 396). Buradan hareketle, kırsal kesimin bireylerin siyasi liderlik beklentilerini daha otoriter, kentlerin bireylerin beklentilerini demokratik liderlik yönünde etkilediği sonucu çıkarılabilir.

Nie, Verba ve Converse, kentte ve köyde görülen siyasi katılma düzeylerini açıklamak üzere birbirinin karşıtı olan iki yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlardan ilki olan “harekete geçirme modeli”nde kentleşme ile siyasi katılmanın da artacağı öngörülmektedir. Bireye daha fazla mesaj ulaşması, siyasete katılan diğer kişilerle etkileşim, çevrenin bireyin etkinliklerini desteklemesi ve siyasi etkinliklerde bulunmaya uygun kişisel özelliklerin gelişmesi, kent yaşamının bir sonucu olarak siyasi katılmayı artırıcı etkide bulunmaktadır. Buna karşıt görüşler ileri süren “topluluğun çözülmesi modeli” ise yerleşim yerinin büyümesinin siyasi katılmayı azaltacağını ileri sürmektedir (Nie ve diğerleri, 1989: 43). Kentin miting ve toplantı gibi faaliyetlere katılmak, siyasi parti bünyesinde görev almak, seçimlerde aday olmak, siyasi karar alıcılara yakınlık ya da kolay ulaşılabilirlik gibi pek çok imkanı sağlaması, kentlerde yüksek siyasi katılma düzeyleri için ortam hazırlamaktadır. Bununla birlikte en yaygın şekilde kullanılan siyasi katılma yolu olan oy verme davranışı söz konusu olduğunda, yapılan çalışmaların çoğunluğunda oy verme ile ilgili verilen “topluluğun çözülmesi modeli”ni desteklediği görülmektedir. Yani, kenttekiler diğer siyasi katılım türlerinde daha aktif olurken oy verme davranışında daha düşük bir yüzdeye neden oluyordular. Kırsal kesimdeki seçmenler oy verme davranışına daha yüksek düzeyde katılım gösterirken, diğer siyasi katılım biçimlerine neredeyse hiç katılmamaktadırlar (Kalaycıoğlu, 1983: 24). Kahraman’a göre, örgütlü demokrasi, kentsel yaşamın bir ürünüdür. Büyük kentlerde görülen katılım daha bağımsız ve daha bilinçli iken, kırsal kesimdeki katılma çoğunlukla çevresel değişkenlere bağlıdır. Kente özgü, bireysel niteliklerin ön plana çıktığı bir kültür, demokratik gelişmeye katkıda bulunan bir kültürdür. Bu katkıların oluşması, bireyselleşmenin yanında toplulukların örgütlenmesine ve kentsel yaşama katkıda bulunmasına bağlıdır (Kahraman, 2002: 76).

Kiriş'in konuyla ilgili yaptığı araştırmada, kentte siyasi gelişmelerle ilgilenenlerin oranı % 70,5 olurken, köyde siyasi gelişmelerle ilgilenenlerin oranı % 43,2'de kalmıştır. Kentte siyasi katılımdan uzak durulmasına % 3,9 onay verilirken, köyde bu oran % 36,8'e yükselmiştir. Siyasi katılmayı sadece oy vermekle sınırlayanların oranı kentte % 66,1 olurken, köyde % 76,8 olmuştur. Kentteki kadınların siyasetle ilgilenme oranı % 56,4 olurken, köydeki kadınların % 7,1 olmuş, % 93'e yakını ilgilenmediğini belirtmiştir. Kent seçmeninin % 85,6'sı oy kullanırken kendi başına karar verdiğini belirtirken, bu köy seçmeninde % 65,6'ya düşmüştür. Aynı araştırmada, kentte yaşayan seçmenlerin % 36'1'i kentte yaşamının siyasetle ilgilenmelerine etkisinin olumlu etkisinin olduğunu belirtirken, köyde yaşayan seçmenlerin sadece % 3,8'i köyün siyasetle ilgilenmelerine etkisinin olumlu olduğunu belirtmiştir (Kiriş, 2006: 345-354).

Kışlalı'ya göre, özellikle gelişme sürecindeki ülkelerde ortaya çıkan ve siyasi yaşamı önemli ölçüde etkileyen bir sorun hızlı kentleşmedir. Seçim sonuçlarıyla ilgili ayrıntılı istatistiklere göz atıldığı zaman, kentlerdeki oy kullanma eğilimleri ile kırsal kesimlerdeki eğilim ayrılıkları dikkat çekicidir. Genellikle kalabalık nüfuslu yerlerde seçmen oyları daha değişim yanlısı, az nüfuslu yerlerde ise seçmen çoğunlukla tutucu eğilimler göstermektedir (Kışlalı, 1987: 49). Altan'a göre, yerleşim biriminin kırsal ya da kentsel bölge olması, yerleşim yerinin büyüklüğü ve küçüklüğü siyasal eğilimi etkiler. Sanayileşmiş batı toplumlarında yapılmış çalışmalar, kırsal bölgeler ve küçük yerleşim birimlerinin tutucu niteliğe sahip olmaları nedeniyle daha çok sağ partilere eğilimli olduklarını göstermektedir. Yerleşim yerleri büyüdükçe sol partilere eğilim artmaktadır (Altan, 2011: 321).

Yapının ağır değiştiği geleneksel toplumlarda koşulların ağır değişmesine koşut olarak tutum ve davranışlar da çok zor değişir. Böyle bir ortamda her yenilik genellikle korku ya da en azından kuşku uyandırır. Kent insanı için durumun tamamen tersine olduğu söylenebilir. Sürekli yeni insanlarla ve yeni durumlarla karşılaşmak, insanları sürekli görüş açıklamaya, kentini tanıtmaya, başkalarını anlamaya, yeniliklere alışmaya zorlar. Dolayısıyla köy seçmeninin daha tutucu ve otoriter eğilimlere sahip olduğunu, kent seçmeninin daha değişimci ve demokratik eğilimlere sahip olduğu söylenebilir.

Liderlik beklentisi açısından da köyün ve kentin değişik etkiler yaratacağını tahmin etmek mümkündür. Kırsaldaki otoriter ilişkiler, tutucu yapının doğurduğu sonuç olarak, kırsal seçmenin daha çok otoriter bir liderlik beklentisi içerisinde olması sonucunu doğurmaktadır. Diğer yandan, kentteki durumun biraz daha karmaşık olmasına karşın, yaşanan sosyal ilişkilerin boyutu, ekonomik çıkar ilişkileri nedeniyle kent seçmeninin daha çok fikrinin alınmasına ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu bakımdan, kent seçmeninin daha çok demokratik lider beklentisi olduğunu söylemek mümkündür. İçinde bulunan şartlara bağlı olarak dönüşümcü ve karizmatik liderlik beklentilerinin de görülebilmesi mümkündür, ama baskın olarak demokratik liderlik beklentisinin öne çıkması beklenen durumdur. Bu bölümü kapatırken, köy ve kentte yaşamının liderlik beklentisine etkisini belirlemenin önünde hızlı göç ve kentleşme olgusu, kentlerdeki gecekondü olgusu, köylerdeki ve kentlerdeki nüfusun yaş dağılımının farklılığı gibi faktörler olması nedeniyle, buradaki ayrıma ilişkin değerlendirmenin geçerliliğinin kısıtlı olduğu kabul edilmektedir.

3.4. Eğitim Düzeyi ile Liderlik Beklentileri Arasındaki İlişki

Bireylerin liderlik beklentileriyle sosyokültürel özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemedeki bir diğer konu da, eğitim düzeyinin liderlik beklentilerini nasıl etkilediğidir. Bu bölümde, birçok sosyal konuda olduğu gibi, siyasal davranış bakımından da büyük önem taşıyan eğitim düzeyinin, bireylerin liderlik beklentilerine nasıl etki ettiği ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Eğitim, bireylerin siyasal bilinç düzeylerini artırarak, onların siyasal tercihlerini oluşturmalarına katkıda bulunur. Böylece eğitim, hem bireylerin siyasete daha aktif katılımını sağlayan etkenlerden biri olurken, hem de bireylerin siyasal görüşlerinin oluşmasında çok önemli görevler üstlenmektedir. Bu nedenle de bireylerin eğitim seviyeleri yükseldikçe, siyasal tercihlerinde değişiklikler ortaya çıkabilmektedir.

Siyasal davranışta eğitim değişkeni, en güçlü sosyal değişkendir. Eğitim, bireylerin siyasal yaşamda etkin olmalarını kolaylaştırır ve siyasal davranışın ön koşullarını hazırlar. Eğitim düzeyinin yüksekliği,

bireyin siyasal tercihlerini daha bilinçli olarak yapmasında önemli bir rol oynar ve diğer çevresel değişkenlerin belirleme gücünü azaltır, siyasal içeriklerin kavranmasını, yorumlanmasını ve iletilmesini sağlar. Eğitim düzeyinin artması, siyasal davranışta bulunmayı uyarıcı yönde etkide bulunur (Gümüş, 2006: 33). Topluma belirli amaçlar doğrultusunda bilgi, tutum ve davranış kazandırma faaliyeti olan eğitim, toplumu biçimlendiren etmenlerin en önemlilerinden biridir. Bu çerçevede eğitim, Hitler Almanyası'nda bütün toplumu Nazileştirme görevi üstlenirken, SSCB döneminde topluma komünizm ideolojisinin benimsetilmesinin veya çoğulcu demokrasilerde, daha silik biçimde görüldüğü gibi, demokratik değerler ve liberalizmin topluma benimsetilmesinin en önemli kanalı olmaktadır (Sitembölükbaşı, 2001: 28-29).

Eğitim, bireyi yalnızca toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli olan bilgilerle donatmak suretiyle etkileyen bir süreç değildir. Otoriteyi içeren konularda ne kadar söz söyleyebileceğini, sınıf faaliyetlerine ne ölçüde katılabileceği, kurallara uymadığı zaman ne tür bir yaptırımla karşılaşabileceği hakkındaki ilk izlenimlere çocuk okulda sahip olmaya başlamaktadır. Bu izlenimlerin ilerideki siyasal yaşama etkisi büyük olur (Gümüş, 2006: 36). Eğitimin bireyin siyasal tutum ve beklentileri üzerindeki etkilerinin iki şekilde olduğu söylenebilir: Birinci etki, eğitim sırasında bireyin edinmesi arzu edilen siyasal tutumların eğitim programlarıyla, doğrudan doğruya aktarılmaya çalışılması biçiminde ortaya çıkar. İkinci etkiyse, eğitim gören bireyin siyasal yaşam hakkındaki görüş ve algılamaları değişir. Eğitim düzeyi yükseldikçe bireyin siyasal yaşamı anlama veya kavrama biçiminde değişiklik oluşur ve bunun sonucunda daha fazla siyasal davranış gerçekleşir (Kalaycıoğlu, 1984: 167).

Eğitimin siyasal anlamda en önemli işlevi, siyasal sosyalleşmeyi sağlamasıdır (Turan, 1996: 57). Birey, eğitim yoluyla ülkenin siyasal yapısını, bu yapının işleyişini öğrenir ve bu nedenle de siyasete daha fazla katılır. Bireyin siyasal kültürü birçok aşamadan geçilerek oluşur. Siyasal kültürün oluşmasında ilk aşama; ailenin bireyi siyasal yapı hakkında bilgilendirmesi ve bireyin siyasal sistemle bütünleşmesini sağlamasıdır. Aile açık işlev olarak bireyin ihtiyaçlarını karşılarken, gizli işlevleri düzeyinde de bireye ulusal siyasal kültürü aşılamaktadır (Çam, 1998: 286).

Kışlalı, bireyin sadece kendi eğitim düzeyinin değil, ailesinin eğitim düzeyinin de siyasi tercihlerine etki eden bir faktör olduğuna dikkat çeker. Ailenin eğitim düzeyi yükseldikçe okulun siyasi toplumsallaşmadaki etkisinin azaldığını savunan Kışlalı, bu nedenle gelişmiş ülkelerde ya da varlıklı sınıflarda öğretmenin toplumsallaşmadaki etkisi azalırken, geri kalmış ülkelerde ve eğitim düzeyinin düşük olduğu yoksul sınıflarda öğretmenin siyasi toplumsallaşmadaki etkisinin arttığını belirtiyor. Kışlalı, eğitimin siyasi toplumsallaşma etkisinin öğretmen, okul nedeniyle karşı karşıya geldiği değişik çevre ve koşullar, okulda oluşan arkadaş grupları gibi etkilerin bir bileşkesi olduğunu belirtir (Kışlalı, 1987: 101).

Eğitim ile siyasal katılım arasında olumlu bir bağlantının var olduğu, bir kimsenin eğitim seviyesinin artışı ile siyasal katılım seviyesinin de arttığı, değişik ülkelerde yapılan araştırmalarda ispatlanmıştır. Siyasal katılımı eğitim değişkeni en güçlü sosyal değişkendir. Eğitim, bireylerin siyasal yaşama katılmasını kolaylaştırır ve katılmanın ön koşulunu hazırlar. Eğitim düzeyi, bireyin siyasal tercihlerini daha bilinçli olarak yapmasında önemli bir rol oynar ve diğer çevresel değişkenlerin belirleme gücünü azaltır; siyasal içeriklerin kavranmasını, yorumlanmasını ve iletilmesini sağlar (Baykal, 1970: 61). Bireylerin, eğitim düzeyleri ve toplumsal sınıf içindeki yeri yükseldikçe aile kararlarına katılım oranları, siyasal katılım eğilimleri, siyasal etkinlik duyguları da yükselmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça katılım da doğru orantılı olarak artmaktadır.

Eğitimin bireylerin demokratik ya da otokratik eğilimler edinmesi üzerindeki etkisini, Sitembölükbaşı, farklı bir yaklaşım getirerek, “hoşgörü” kavramıyla açıklıyor. Otoriter düşüncenin her ortamda geçerli tek bir doğru olduğu varsayımına dayandığına dikkat çeken yazar, eğitim düzeyi düşük kişilerde olgular hakkındaki bilgilerin azlığının, onlarda tek bir doğru olduğu inancını güçlendirdiğini kaydeder. Yazara göre, hoşgörü aynı zamanda demokratik eğilimlerin temelini oluşturduğu için eğitim düzeyi yüksek kimselerin daha demokratik bir tutum geliştirebilecekleri, eğitim düzeyi düşük kimselerde ise

demokratik eğilimlerin daha az olabileceği düşünülebilir (Sitembölükbaşı, 2001: 31). Bu yargıya karşın bazı araştırmalar, her zaman eğitimin bu etkiye sahip olmayabileceğini göstermektedir. Ozankaya'nın üniversite öğrencileri üzerine yaptığı bir araştırmada, eğitim seviyesi yüksek kişilerin, daha az eğitimlilere göre genel oy hakkında daha az taraftar olduğunu ortaya koymuştur (Ozankaya, 1966: 53). Sitembölükbaşı, bu farklı durumu, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bireylerin eğitim yoluyla toplumsal ve ekonomik sorunların ciddiyetini daha iyi kavramaları, bu yüzden kısa sürede acil ve kestirme çözümler aramalarından kaynaklandığını savunur. Bu arayışa uygun olarak seçkinci otoriter bir yönetim, hızlı bir kalkınmanın en etkili yolu olarak ilk akla gelen çözüm olmaktadır. Bu nedenle eğitimle ortaya çıkan seçkinci anlayış, yazara göre, her durumda eğitimin doğrudan sonucu değil, belli durumlarda yarattığı dolaylı bir etki olarak görülmelidir. (Sitembölükbaşı, 2001: 32).

Eğitimin bireylerin siyasi kişilikleri ve tercihleri üzerinde demokratik eğilimleri daha çok güçlendirdiğine dair çalışmalar daha büyük çoğunluktadır. Kalender'in seçmenlerin karar sürecinde etkili faktörler üzerine yaptığı bir araştırmada, eğitim düzeyi ile seçmenlerin eğilimleri (seçmen tipleri) arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırma verilerine göre, hiç eğitim almayanların ve ilkökul mezunlarının çoğu otoriter (fanatik idealist-ilkesiz faydacı) eğilimlere sahip olarak tespit edilirken; ortaokul mezunu (% 40,8), lise mezunu (% 42,9), üniversite mezunu (% 44,3) ve lisansüstü eğitim almış (% 61,5) kişilerde demokratik eğilimlerin (ılımlı idealistler) çok daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Kalender, 2005: 153). Aynı araştırmanın bu çalışma için bir diğer önemli sonucu da, eğitim düzeyi yüksek olanların daha yoğun bulunduğu ve demokratik eğilimlerin kuvvetli olduğu seçmen tiplerinde (ılımlı idealistler), lidere bağlılığın daha zayıf olduğu, eğitim düzeyi daha düşük olanların daha yoğun bulunduğu ve otoriter eğilimlerin kuvvetli olduğu seçmen tiplerinde (fanatik idealist), lidere bağlılığın oldukça yüksek düzeyde olduğudur. (Kalender, 2005: 166). Bir başka araştırmada da lideri nedeniyle parti tercihinde bulunanlar arasında üniversite mezunlarının oldukça düşük bir paya sahip olduğu (%12) en büyük paya ilkökul ve ortaokul mezunlarının (% 56) olduğu görülmüştür (Kahraman, 2002: 130).

Çelik ve Sünbül tarafından lise ve üniversite öğrencilerine yönelik olarak yapılan bir araştırmada, eğitim düzeyi farklılığının liderlik algılamalarına etkisi ölçülmeye çalışılmış, araştırma sonuçlarına göre, lise ve üniversite öğrencileri arasında liderlik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Aynı araştırmada, kız ve erkek lise öğrencilerinin liderlik algılamaları arasında farklılık görülürken, kız ve erkek üniversite öğrencilerinde söz konusu farklılık görülmemiştir (Çelik ve Sünbül, 2008: 59). Eğitim düzeyi yükseldikçe liderlik beklentilerinin farklılaşması, çalışma bakımından önem taşıyan bir sonuç vermektedir.

Gümüş tarafından yapılan araştırmanın sonuçları çalışmanın bu bölümü bakımından yararlı sonuçlar sağlamaktadır. Eğitim düzeyi ile çeşitli seçmen davranışları arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmada, eğitim düzeyi yükseldikçe siyasetle ilgilenme düzeyinin arttığı tespit edilmiştir. Araştırmada bir siyasi partiye üye olduklarını söyleyenlerin yaklaşık % 50'si yüksek öğrenim mezunu iken, % 32'si lise mezunu, kalanları da daha aşağı seviyede eğitim almış kişilerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyi ile parti tercihi nedenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, eğitim düzeyi yükseldikçe parti programı ve ideoloji faktörü ağırlık taşıırken; eğitim düzeyi düştükçe kişisel menfaatler ve lider faktörü ağırlık kazanmıştır (Gümüş, 2006: 65-85).

Esra Aydın Kılıç tarafından yapılan bir başka araştırmada ise, seçimlerde partilerin lideri/adayı imajı ile ilgili görüşlerin eğitim düzeylerinin farklılaşmasından etkilendiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, aday (lider) imajından en az etkilenen seçmenler lisans ve lisansüstü eğitime sahip seçmenler olup, en fazla etkilenen seçmenler okur-yazar olmayan ve ortaokul mezunu seçmenler olarak belirlenmiştir. Eğitim seviyesi düştükçe aday (lider) imajınının seçmenin oy verme kararındaki etkisi de artmaktadır. Parti imajı boyutu için belirlenen değerler incelendiğinde, parti imajından en fazla etkilenen seçmenler ortaokul mezunu olup, en az oranda etkilenen seçmenler lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip olan seçmenler olarak tespit edilmiştir (Kılıç, 2012-2013: 199).

Sitembölükbaşı tarafından yapılan bir başka araştırmada, lider nedeniyle siyasi parti tercihi sorgulanmış, ideolojik nedenlerle partilerini tercih edenlerin oranı eğitim düzeyi yüksek olanlarda eğitim düzeyi düşük olanlardan daha fazla, lideri nedeniyle partisini tercih edenlerin oranı ise eğitim düzeyi düşük olan kimselerde eğitim düzeyi yüksek olan kimselerden daha fazla olduğu varsayımıyla incelenmiştir. Araştırma sonucunda bu varsayım doğrulanmıştır. Genel örneklem içinde lideri nedeniyle parti tercih edenlerin oranı % 25,8'dir. Bu oran ilkökul mezunu ve aşağı eğitim düzeyindeki kimselerde % 36,3 iken, eğitim düzeyinin yükselişiyle ters orantılı olarak düşmüş (ortaokul mezunlarında % 30,1, lise mezunlarında % 25,1) ve yüksekokul mezunlarında % 16,5 olarak gerçekleşmiştir (Sitembölükbaşı, 2004: 174-175). Yine bu sonuç da eğitim düzeyi ile siyasi tercih arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta olup, eğitim düzeyi yükseldikçe demokratik eğilimlerin arttığını ortaya koymaktadır. Bunun da liderlik beklentisinin bu yönde oluşmasına yol açmasını beklemek mümkündür. Yani, eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin otoriter liderden çok demokratik eğilim olan liderlere daha çok destek verme eğilimine sahip olabilecekleri söylenebilir.

Türkiye'de eğitim düzeyi ile parti tercihi arasındaki ilişkiye yönelik olarak farklı zaman dilimlerinde yapılan pek çok araştırma paralel sonuçlar vermiştir. Sencer'in 1969'da AP-CHP seçmeni üzerine yaptığı araştırmada, AP'ye oy verenlerin eğitim düzeyinin genel olarak CHP'ye oy verenlerden düşük olduğunu tespit etmiştir (Sencer, 1974: 121). Kalaycıoğlu'nun yaptığı araştırmada, laik eğitim alan ve eğitim düzeyi yüksek olan seçmenin CHP ve DSP'ye yöneldiği, dini eğitim alan ve daha az eğitilmiş seçmenlerin ise DYP ve RP gibi partilere yöneldiği tespit edilmiştir (Kalaycıoğlu, 1994: 424). Abadan'ın yaptığı araştırmada, benzer bir sonuç vermiş, AP'nin eğitim düzeyi düşük seçmenden daha çok destek aldığı, eğitim düzeyi yüksek olanlardan daha az aldığı, CHP'de ise tersi bir durum söz konusu olduğunu tespit etmiştir (Abadan, 1963: 505). Erder ve arkadaşlarının 1990'lı yıllarda yaptığı benzer konulu araştırmada da aynı eğilimin sürdüğü görülmüştür. SHP ve MHP'nin tabanının daha az eğitimlilerden yüksek eğitimlilere gittikçe yoğunlaştığı, RP ve DYP seçmenleri arasında düşük eğitim düzeyindekilerin oranının arttığı görülmüştür (Erder ve diğerleri, 1996: 157). Ateş tarafından yakın geçmişte yapılan bir araştırma, eğitim düzeyinin parti tercihleri için önemli bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Ateş'in araştırma bulgularına göre, eğitim seviyesindeki her birimlik artış CHP'ye oy verme ihtimalini AK Parti'ye göre % 65 oranında artırmaktadır. Eğitim seviyesindeki artış CHP oylarını olumlu yönde etkilemektedir. Aynı şekilde bir birimlik artışın CHP'ye göre BDP'nin oy şansını % 58 oranında düşürmesi sonucu da araştırmanın verileri arasındadır (Ateş, 2013: 90, 92).

Buraya kadar aktarılan veriler toparlanacak olursa, eğitim düzeyi ile siyasi katılım arasında, eğitim düzeyi ile siyasi davranış arasında, eğitim düzeyi ile parti tercihleri arasında dünyada ve Türkiye'de paralellik olduğu üzerinde neredeyse uzlaşma sağlanmış gibidir. Farklı ülkesel ve siyasal şartların farklı etkiler, neden-sonuç ilişkileri yarattığını da göz ardı etmeden, eğitim düzeyinin seçmen davranışında belirleyici bir etken olduğu ifade edilebilir.

Yukarıda aktarılan veriler arasında, eğitim düzeyinin otoriter ve demokratik eğilimler konusunda da belirleyici olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi düşük seçmenlerde otoriter eğilimlerin daha yüksek olduğu, eğitim düzeyi yüksek seçmenlerde ise demokratik eğilimlerin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak da eğitim düzeyi yükseldikçe lider bağlılığının zayıfladığı, liderden beklentilerin daha çok demokratik liderlik yönünde olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin eğitim düzeyi ve siyasal bilinci yükseldikçe sorgulama güç ve beklentilerinin arttığı, bunun da yöneticiye koşulsuz bağlanma yerine, yöneticiden daha çok hesap vermesinin beklendiği ve tabanın sesine daha çok önem vermesinin istendiği bir duruma geçiş olduğunu görmek mümkündür. Eğitim düzeyi daha düşük kesimlerde ise, siyasal bilincin düşük olması nedeniyle, partinin programı ve ideolojisini liderin şahsında somutlaştırma ve ona bağlılık (aidiyet) duygusunun yükseldiğini, dolayısıyla yöneticiden de otoriter bir tutum sergilemesinin istendiği tespit edilmiştir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ ve BULGULARI

Liderlik süreci, liderin özellikleriyle beraber takipçilerinin özellikleri ve çevre faktörleriyle birlikte işleyen bir süreçtir. Bu çerçevede, siyasi partilerde yandaşların liderlik beklentilerine etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçlayan araştırma, ülke genelinde 35 farklı ilde uygulanmış, toplam 3250 anket formu SPSS ortamında analize tabi tutulmuştur. Anket yapılacak iller belirlenirken, Türkiye'nin coğrafi bölgeleri ve NUTTS sınıflandırmasına (kalkınma ajansı bölgelerine) uygun dağılım olmasına dikkat edilmiştir. Bu çerçevede, ülkemizin 7 coğrafi bölgesinden ve 26 kalkınma ajansından en az bir ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Her coğrafi bölgeden en az birkaç ile, kalkınma ajansı bölgelerinden ise bir tanesi dışında en az bir ile ulaşılmıştır. Bu çalışma kapsamını ilgilendiren dört sosyal faktör bağlamında şu hipotezler analiz edilmiştir:

Hipotez 1: Siyasi partilerde yandaşların YAŞ özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.

Hipotez 2: Siyasi partilerde yandaşların CİNSİYET özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.

Hipotez 3: Siyasi partilerde yandaşların EĞİTİM DÜZEYİ özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.

Hipotez 4: Siyasi partilerde yandaşların YAŞADIKLARI YER özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.

Araştırmada, siyasi parti yandaşlarının sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi özellikleri bağımsız değişkenler olurken; bu yandaşların otoriter, karizmatik, demokratik, dönüşümcü ve genel liderlik özellikleriyle ilgili beklentileri bağımlı değişkenler olarak belirlenmiş ve bu değişkenler arasında ilişki olup olmadığı, varsa ne ölçüde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Veriler SPSS programında işlenmiş ve değerlendirmeler bu kapsamda yapılmıştır. Anket formunda kullanılan sorulara güvenilirlik analizi yapılmıştır. Tüm sorulara uygulanan analizde yüzde 81 güvenilirlik tespit edilirken, liderlik beklentisi ile ilgili ikinci gruptaki soruların genel analizinde güvenilirlik oranı yüzde 87 olarak tespit edilmiştir. Bu oranlar ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için Crosstab, Means, t-testi (Independent-Samples T Test) ve Anova testi (One-Way Anova) uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular aşağıdaki dört alt bölümde verilmiştir.

4.1. Cinsiyet – Liderlik Beklentisi İlişkisi

Görüşülenlerin cinsiyete göre dağılımlarına bakıldığında, birbirine yakın ve dengeli bir oran olduğu görülmektedir. Görüşülenlerin yüzde 53,8'ini erkekler, yüzde 46,2'sini kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Görüşülenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayısı	Geçerli Yüzde
Erkek	1747	53,8
Kadın	1503	46,2
TOPLAM	3250	100

Cinsiyet düzeyinin, liderlik beklentilerine etkisi konusu incelendiğinde, çalışma kapsamında görüşülenler bakımından ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde analiz edilmiştir.

Tablo 2. Görüşülenlerin Cinsiyetleri ile Liderlik Beklenti Ortalamaları

Cinsiyet	OTORİTER	KARİZMATİK	DÖNÜŞÜMCÜ	DEMOKRATİK
Erkek	3,39	3,97	4,15	3,90
Kadın	3,37	3,96	4,19	3,92
<i>p</i>	,503	,420	,049	,389

Cinsiyet ile otoriter liderlik özelliklerine ilişkin beklentiler arasındaki ilişki incelendiğinde, erkek görüşülenlerin otoriter liderlik özellikleriyle ilgili beklenti ortalamalarının 3,39, kadın görüşülenlerin 3,37 olduğu görülmüştür. Cinsiyetteki değişimin liderlik beklentilerine etkisine bakılınca dönüşümcü, karizmatik, demokratik ve otoriter liderlik sıralamasının her iki cins için de korunduğu görülmektedir.

Erkek ve kadın görüşülenlerin liderlik beklentilerine bakıldığında, erkeklerin otoriter ve karizmatik liderlik beklentilerinin daha yüksek olduğu, kadınların ise demokratik ve dönüşümcü liderlik beklentilerini daha yüksek olduğu görülmektedir. Cinsiyet farklılığı ile liderlik özellikleriyle ilgili beklentiler arasındaki ilişkiye yönelik t-testi analizine (Independent-Samples T Test) göre, dönüşümcü liderlik özellikleriyle cinsiyet faktörü arasında anlamlı bir ilişki olduğu, demokratik, otoriter ve dönüşümcü liderlik özellikleri için olmadığı tespit edilmiştir.

Cinsiyet ile beğenilen lider ilişkisini incelendiğinde, R.Tayyip Erdoğan'ı beğenen görüşülenlere bakıldığında, kadınların beğeni oranının yüzde 45,8, erkeklerin beğeni oranının yüzde 44,2 olduğu görülmektedir. Benzer durum Kemal Kılıçdaroğlu için de geçerlidir, kadın beğenenlerin oranı yüzde 18,0, erkek beğenenlerin oranı yüzde 16,5'tir. Devlet Bahçeli ve Selahattin Demirtaş için tersi bir durum söz konusudur. Devlet Bahçeli'yi beğenen erkeklerin oranı yüzde 16,4 iken, kadınların oranı yüzde 16,0'dır. Demirtaş'ı beğenen erkeklerin oranı yüzde 22,8 iken, kadınların oranı yüzde 20,2'dir.

Tablo 3. Görüşülenlerin Cinsiyeti ile Beğenilen Lider İlişkisi

Cinsiyet		Beğenilen Lider				
		RTE	KK	DB	SD	TOPLAM
ERKEK	Sayı	773	289	286	399	1747
	Oran	44,2	16,5	16,4	22,8	100,0
KADIN	Sayı	689	270	240	304	1503
	Oran	45,8	18,0	16,0	20,2	100,0
TOPLAM	Sayı	1462	559	526	703	3250
	Oran	45,0	17,2	16,2	21,6	100,0

(RTE: Recep Tayyip Erdoğan, KK: Kemal Kılıçdaroğlu, DB: Devlet Bahçeli, SD: Selahattin Demirtaş)

Diğer yandan, cinsiyet ile diğer genel liderlik özellikleri arasındaki ilişki de aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde oluşmuştur.

Tablo 4. Görüşülenlerin Cinsiyetleri ile Diğer Liderlik Özellikleri Beklenti Ortalamaları İlişkisi

Diğer liderlik özellikleri	ERKEK	KADIN	Ort.	p
Milliyetçi olması	3,88	3,91	3,89	,485
Dindar olması	3,75	3,67	3,71	,087
Atatürkçü olması	3,55	3,74	3,64	,000
Partinin içinden gelmesi	3,95	3,95	3,95	,923
İhtiyaçlara göre en uygun yollara (durumsal) başvurusu	4,29	4,39	4,34	,002
Ekonomi konusunda yeterli olması	4,15	4,19	4,17	,273
Etnik ve kültürel farklılıklara karşı hoşgörülü olması	4,34	4,38	4,36	,196
Çağdaş ve batı değerlerine uyumlu olması	3,88	4,00	3,94	,002
Eşitlikçi bir toplumsal ve ekonomik anlayışa sahip olması	4,33	4,36	4,34	,302
Serbest piyasanın gereklerine uygun görüşleri olması	3,99	4,03	4,01	,302

Burada genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, cinsiyet farklılaşmasının liderlik özellikleriyle ilgili beklentileri düşük düzeyde etkilediği söylenebilir. Beğenilen liderler bakımından da cinsiyet farklılığının etkili olduğunu, yine burada da beklenti farklılığının çok yüksek olmadığı söylenebilir. Cinsiyet farklılığının liderlik beklentileri üzerinde etkisinin pek fazla olmamasının en önemli nedeninin, Türk siyasetinin giderek tekdüzeliğe doğru ilerlemesinin önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Bunun yanında, erkek ve kadınlar arasındaki ilişkide erkeğin baskın rolünün siyasi hayatta tamamen etkin olduğu da söylenebilir.

4.2. Yaş – Liderlik Beklentisi İlişkisi

Görüşülenlerin yaşlarına göre dağılımlarına bakıldığında, genç yaş gruplarının daha ağırlıkta olduğu, ancak yine de dengeli bir dağılımın olduğu görülmektedir. Görüşen toplam 3250 kişinin yüzde 32,5'ini 18-25 yaş grubu, yüzde 17,3'ünü 26-30 yaş grubu, yüzde 13,3'ünü 31-35 yaş grubu, yüzde

15,9'unu 36-45 yaş grubu, yüzde 12,4'ünü 46-55 yaş grubu, yüzde 8,7'sini 56 ve üstü yaş grubu oluşturmaktadır.

Tablo 5. Görüşülenlerin Yaşa Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Sayısı	Geçerli Yüzde
18-25	1056	32,5
26-30	561	17,3
31-35	431	13,3
36-45	518	15,9
46-55	402	12,4
56-Üstü	282	8,7
TOPLAM	3250	100

Yaş düzeyinin, liderlik beklentilerine etkisi konusu incelendiğinde, çalışma kapsamında görüşülenler bakımından ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde analiz edilmiştir.

Tablo 6. Görüşülenlerin Yaş Düzeyleri ile Liderlik Beklenti Ortalamaları

Yaş Düzeyi	OTORİTER	KARİZMATİK	DÖNÜŞÜMCÜ	DEMOKRATİK
18-25	3,36	3,92	4,16	3,86
26-30	3,41	3,98	4,19	3,93
31-35	2,96	3,96	4,17	3,94
36-45	2,97	3,99	4,18	3,92
46-55	3,04	4,04	4,18	3,97
56-Üstü	3,07	3,96	4,16	3,90
p	,065	,008	,831	,008

Yaş düzeyindeki değişimin liderlik beklentilerin etkisine bakılınca, diğer bütün faktörlerde olduğu gibi, dönüşümcü, karizmatik, demokratik ve otoriter liderlik sıralamasının bütün yaş düzeyleri için korunduğu görülmektedir.

Yaş gruplarını değerlendirildiğinde, en yüksek otoriter liderlik beklentisinin 3,36 ve 3,41 ortalamayla daha düşük yaş gruplarında (18-25, 26-30) oluştuğunu, en düşük 2,96 ve 2,97 ortalamayla orta yaş gruplarında (31-35, 36-45) oluştuğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonucun, yaş ile siyasi davranış arasındaki teorik çerçeveye uyumlu olduğu görülmektedir. Gençlerin daha radikal, orta yaş kuşağının daha ılımlı eğilimleri olduğunu belirten görüşlerin, araştırma kapsamında da doğrulandığı görülmektedir. En yüksek karizmatik liderlik beklentisinin 3,99 ve 4,04 ortalamayla orta ve ileri yaş düzeylerinde (36-45, 46-55) oluştuğu görülürken, en düşük beklentinin 3,92 ortalamayla gençlerde (18-25) oluştuğu görülmektedir. Karizmatik liderlik beklentisinin yaş ilerledikçe artması da teoriyle tutarlılık göstermektedir. Yaş ilerledikçe dini eğilimleri yükselen insanların, liderlerde onlara verildiğine inanılan önemli özelliklere daha çok önem vermeleri çalışmada da doğrulanmıştır. Dönüşümcü liderlik beklentileri incelendiğinde farklı yaş grupları arasında belirgin bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir. En yüksek beklentinin 4,19 ortalamayla 26-30 yaş grubunda oluştuğu, en düşük beklentinin de 4,16 ortalamayla 18-25 ve 56-Üstü yaş grubunda oluştuğu görülmektedir. Dönüşümcü liderlik beklentisinin 26-30 yaş grubunda en yüksek; en genç ve en yaşlı grupta en düşük çıkması, yaş ile ilgili teorik değerlendirmeye uyum göstermektedir. Değişim isteği en düşük grubun ileri yaş grubu olması, iş ve siyasi hayattan elini çeken bu yaş grubunun genel olarak sergilediği tutuma uygundur. Teorik izaha göre, değişim isteği en yüksek grubun gençler olması beklenen bir durumdur. Yine teorik kısımda aktarıldığı gibi, Türkiye’de eğitim ve iş bulma yaşının yükselmesi nedeniyle, gençlerin siyasi hayata katılmaktan kaçındıkları gözlenen bir durumdur. Çalışmada da en genç grup yerine bir sonraki grubun dönüşümcü beklentisinin yüksek grup olması, bu olguyla izah edilebilir. Demokratik liderlik beklentileri incelendiğinde, en yüksek beklentinin 3,97 ortalamayla ileri yaş grubunda (46-55) olduğu, beklentinin en düşük olduğu grubun da, 3,86 ortalamayla otoriter liderlik beklentisi en yüksek grup olan 18-25 yaş grubu olduğu görülmektedir. Bu sonuç da otoriter liderlik beklentisiyle ilgili sonuçlarla uyum göstermektedir. Otoriterlik beklentisi en yüksek olan en

genç grubun, demokratik liderlik beklentisi en düşük grup olarak çıkması uyumludur. Demokratik beklentisi en yüksek grubun ileri yaş grubu olmasının, Türkiye’de yaşanan dönemsel koşullarla bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Yaş düzeyi farklılığı ile liderlik özellikleriyle ilgili beklentiler arasındaki ilişkiye yönelik Anova analizine (One-Way Anova) göre, demokratik ve karizmatik liderlik özellikleriyle yaş düzeyi faktörü arasında anlamlı bir ilişki olduğu, otoriter ve dönüşümcü liderlik özellikleri için olmadığı tespit edilmiştir.

Yaş düzeyi ile beğenilen lider ilişkisine bakıldığında ise, yaş grubunun lider beğenisinde önemli bir faktör olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Görüşülenlerin Yaş Düzeyi ile Beğenilen Lider İlişkisi

YAŞ DÜZEYİ		Beğenilen Lider				
		RTE	KK	DB	SD	TOPLAM
18-25	Sayı	463	141	168	284	1056
	Oran	43,8	13,4	15,9	26,9	100,00
26-30	Sayı	240	107	107	107	561
	Oran	42,8	19,1	19,1	19,1	100,0
31-35	Sayı	189	81	67	94	431
	Oran	43,9	18,8	15,5	21,8	100,0
36-45	Sayı	239	98	74	107	518
	Oran	46,1	18,9	14,3	20,7	100,0
46-55	Sayı	188	68	71	75	402
	Oran	46,8	16,9	17,7	18,7	100,0
56-Üstü	Sayı	143	64	39	36	282
	Oran	50,7	22,7	13,8	12,8	100,0
TOPLAM	Sayı	1462	559	526	703	3250
	Oran	45,0	17,2	16,2	21,6	100,0

(RTE: Recep Tayyip Erdoğan, KK: Kemal Kılıçdaroğlu, DB: Devlet Bahçeli, SD: Selahattin Demirtaş)

Tablo incelendiğinde Recep Tayyip Erdoğan’ı beğenenlerin en gençten en yaşlı gruba doğru yukarıya doğru yükselen bir grafiğe sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Erdoğan’ın beğenilme düzeyi açısından yaş düzeyinin belirleyici bir faktör olduğu görülmüştür. Bu durum, karizmatik liderlik beklentisi ile yaş arasındaki ilişkiye uygun düşmektedir. Muhafazakar seçmenlerin de en beğendiği lider olan Erdoğan, dini eğilimler kuvvetlendikçe artan karizmatiklik beklentisine uygun olarak, yaş düzeyi ilerledikçe görüşülenler tarafından daha çok beğeni kazanmaktadır.

Kemal Kılıçdaroğlu’nu beğenen görüşülenlere bakıldığında, en genç grupla en yaşlı grup arasında büyük bir farklılık olduğu görülmektedir. 26-55 yaş arasının beğenme oranları birbirine yakın olarak gerçekleşirken, en genç grupta Kılıçdaroğlu’nu beğenme oranı yüzde 13,4, en yaşlı grupta yüzde 22,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, Kılıçdaroğlu’nu beğenenlerin yaş grupları içinde dengeli bir biçimde dağıldığını göstermektedir. En genç grupta en düşük beğeninin olması, demokratik liderlik beklentilerinin düşüklüğüyle bağlantılıdır. Zira, ilerleyen bölümlerde de görüleceği gibi, demokratik liderlik beklentisi yüksek görüşülenler arasında en beğenilen lider Kılıçdaroğlu’dur. Demokratik eğilimi en düşük grup olan en genç yaş grubunun Kılıçdaroğlu’nu en az beğenen grup olması, demokratik eğilimi en yüksek grup olan en ileri yaş grubunun da Kılıçdaroğlu’nu en çok ortalamayla beğenen grup olması uyumlu bir sonuç olarak görülmektedir.

Devlet Bahçeli’yi beğenen görüşülenlere bakıldığında ise, genç yaş gruplarından ileri yaş gruplarına doğru aşağıya doğru giden bir beğenme grafiği söz konusudur. 26-30 yaş grubu yüzde 19,1 ile en yüksek oranı yakalayan grup olurken, 56-Üstü grubu yüzde 13,8 ile en düşük oranlı grup olarak gerçekleşmiştir. Devlet Bahçeli, otoriter lider tipine en yakın özellikler gösteren lider olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, görüşülenlerin otoriter liderlik beklentileriyle yaş düzeyleri arasındaki

ilişki, Bahçeli’yi beğenme ve yaş düzeyi arasında da benzer biçimde tezahür etmektedir. Otoriterlik beklentisi yaş düzeyi arttıkça azalırken, Bahçeli’yi beğenme de yaş düzeyi arttıkça azalmaktadır. Milliyetçilik özelliğinin de genç yaşlarda daha yüksek olduğu ve yaş ilerledikçe bu tutumun zayıfladığı bilinen bir durumdur. Dolayısıyla Bahçeli’yi beğenmenin yaş düzeyiyle ters orantılı bir ilişkiye sahip olması tutarlı bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Selahattin Demirtaş’ı beğenen görüşülenlerde ise gençten yaşlıya doğru ciddi bir aşağı doğru giden eğilim olduğu görülmektedir. En genç grupta yüzde 26,9 beğeni oranına sahip Demirtaş’ın, en yaşlı grupta ise yüzde 12,8 ile en düşük beğeni oranına sahip olduğu görülmektedir. Demirtaş, Kürt milliyetçiliğine dayalı bir siyaset izleyen partinin lideridir. Dolayısıyla milliyetçilik eğiliminin gençlerde yüksek olduğu, ilerleyen yaşlarda daha ılımlı bir görünüme büründüğü bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla daha çok Kürt kökenli seçmenin beğenisini alan Demirtaş’ın beğenilmesiyle yaş düzeyi arasındaki ilişkinin nedeni, Bahçeli’ninkine benzerlik göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında, yaş düzeyi ile beğenilen lider arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, yaş düzeyi ile diğer genel liderlik özellikleri arasındaki ilişki de aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde oluşmuştur.

Tablo 8. Görüşülenlerin Yaş Düzeyleri ile Diğer Liderlik Özellikleri Beklenti Ortalamaları İlişkisi

Diğer liderlik özellikleri	18-25	26-30	31-35	36-45	46-55	56-Üstü	Ort.	p
Milliyetçi olması	3,89	3,93	3,76	3,94	3,96	3,83	3,89	,165
Dindar olması	3,63	3,78	3,68	3,78	3,76	3,78	3,71	,107
Atatürkçü olması	3,59	3,61	3,59	3,66	3,69	3,79	3,64	,269
Partinin içinden gelmesi	3,89	3,94	3,92	3,97	4,06	4,02	3,95	,149
İhtiyaçlara göre en uygun yollara (durumsal) başvurması	4,36	4,36	4,34	4,29	4,32	4,30	4,34	,699
Ekonomi konusunda yeterli olması	4,12	4,17	4,15	4,31	4,21	4,09	4,17	,003
Etnik ve kültürel farklılıklara karşı hoşgörülü olması	4,37	4,37	4,37	4,33	4,37	4,29	4,36	,845
Çağdaş ve batı değerlerine uyumlu olması	3,96	3,98	3,93	3,82	3,95	4,00	3,94	,127
Eşitlikçi bir toplumsal ve ekonomik anlayışa sahip olması	4,34	4,34	4,31	4,38	4,36	4,31	4,34	,775
Serbest piyasanın gereklerine uygun görüşleri olması	3,92	4,08	4,02	4,03	4,11	4,02	4,01	,014

Bu alt bölümün sonunda genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, yaş düzeyi farklılaşmasının otoriter, karizmatik ve demokratik liderlik özellikleriyle ilgili beklentileri etkilediğini, ancak dönüşümcü liderlik özellikleriyle ilgili beklentilerin yaş grupları arasında farklılaşmadığı görülmektedir. Beğenilen liderler bakımından da yaş farklılaşmasının etkileyici bir faktör olduğu görülmektedir.

4.3. Yaşanan Yer – Liderlik Beklentisi İlişkisi

Görüşülenlerin yaşadıkları yere göre dağılımına bakıldığında en büyük grubu yüzde 54,9 ile ilçe ve daha alt düzeydeki birimlerde yaşayan insanların oluşturduğu görülmektedir. İl merkezinde yaşayanların oranı yüzde 21,3 olurken, büyükşehir merkezinde yaşayanların oranı yüzde 23,8 olarak gerçekleşmiştir. Buradaki değerlendirme, anketin yapıldığı ilçe göre değil, bireylerin verdiği cevaplara göre oluşturulmuştur. Büyükşehirden algılananın, yasal büyükşehirden ziyade, metropol özelliği

taşıyan şehirler olduğu görülmüştür. Bu seçeneği işaretleyenlerin daha ziyade İstanbul, Ankara ve İzmir’i değerlendirdikleri görülmüştür.

Tablo 9. Görüşülenlerin Yaşadıkları Yere Göre Dağılımı

Yaşadıkları Yer	Sayısı	Geçerli Yüzde
Büyükşehir merkezi	773	23,8
İl merkezi	692	21,3
İlçe	1785	54,9
TOPLAM	3250	100

Yaşanan yer faktörünün liderlik beklentilerine etkisi konusu incelendiğinde, çalışma kapsamında görüşülenler bakımından ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde analiz edilmiştir.

Tablo 10. Görüşülenlerin Yaşadıkları Yer ile Liderlik Beklenti Ortalamaları

Yaşanan Yer	OTORİTER	KARİZMATİK	DÖNÜŞÜMCÜ	DEMOKRATİK
Büyükşehir	3,36	3,97	4,19	3,89
İl merkezi	3,30	3,94	4,22	3,92
İlçe	3,41	3,97	4,14	3,92
<i>p</i>	,001	,446	,001	,384

Görüşülenlerin yaşadıkları yer ile liderlik beklentileri ilişkisine bakıldığında, yaşadıkları yerin liderlik beklentisine yüksek düzeyde olmasa da etki ettiği görülmektedir. Yaşanan yer ile liderlik özellikleriyle ilgili beklentiler arasındaki ilişkiye yönelik Anova analizine göre, otoriter ve dönüşümcü liderlik özellikleriyle yaşanan yer faktörü arasında anlamlı bir ilişki olduğu, demokratik ve karizmatik liderlik özellikleri için olmadığı tespit edilmiştir.

Yaşanan yer ile beğenilen lider ilişkisini incelendiğinde, yaşanan yer farklılığının lider beğenilerini de etkileyen bir faktör olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Görüşülenlerin Yaşadıkları Yer ile Beğenilen Lider İlişkisi

YAŞANAN YER		Beğenilen Lider				
		RTE	KK	DB	SD	TOPLAM
Büyükşehir	Sayı	335	150	112	176	773
	Oran	43,3	19,4	14,5	22,8	100,0
İl merkezi	Sayı	305	133	97	157	692
	Oran	44,1	19,2	14,0	22,7	100,0
İlçe	Sayı	822	276	317	370	1785
	Oran	46,1	15,5	17,8	20,7	100,0
TOPLAM	Sayı	1462	559	526	703	3250
	Oran	45,0	17,2	16,2	21,6	100,0

(RTE: Recep Tayyip Erdoğan, KK: Kemal Kılıçdaroğlu, DB: Devlet Bahçeli, SD: Selahattin Demirtaş)

Recep Tayyip Erdoğan’ı beğenen görüşülenlerin yaşadıkları yer dağılımlarına bakıldığında, büyükşehirden il merkezi ve ilçeye doğru giden bir yükseliş eğilimi olduğu görülmektedir. Büyükşehirde yaşayan görüşülenlerden yüzde 43,3 Erdoğan’ın beğenirken, il merkezindekilerin yüzde 44,1’i, ilçede yaşayanların ise yüzde 46,1’i beğenmektedir. Kemal Kılıçdaroğlu için tersi bir ilişki söz konusudur, büyükşehirden il merkezi ve ilçeye uzanan aşağı doğru bir çizgi söz konusudur. Büyükşehirde yaşayan görüşülenlerin Kılıçdaroğlu’nu beğenme oranı yüzde 19,4 iken, il merkezinde bu oran 19,2’ye, ilçede ise 15,5’e düşmektedir. Devlet Bahçeli’yi beğenen görüşülenlerin oranı büyükşehirde yaşayanlar için yüzde 14,5, il merkezinde yaşayanlar için yüzde 14,0 olurken, en yüksek oran yüzde 17,8 ile ilçede yaşayanlarda gerçekleşmektedir. Selahattin Demirtaş için de tersi bir ilişki söz konusudur, büyükşehirden il merkezi ve ilçeye uzanan aşağı doğru bir çizgi söz konusudur. Büyükşehirde yaşayan görüşülenlerin Demirtaş’ı beğenme oranı yüzde 22,8 iken, il merkezinde bu oran 22,7’ye, ilçede ise 20,7’ye düşmektedir.

Beğenilen liderler ile yaşanan yer arasındaki ilişkiye bakıldığında, Erdoğan ve Bahçeli'yi beğenmenin yerleşim yeri küçüldükçe arttığı; Kılıçdaroğlu ve Demirtaş'ı beğenmenin yerleşim yeri küçüldükçe azaldığı görülmektedir. Bunda, daha küçük yerleşim birimlerinde muhafazakar ve milliyetçi eğilimlerin yükselmesinin etkili olabileceği söylenebilir. Kılıçdaroğlu'nun il ve büyükşehir merkezlerinde daha çok beğenilmesi hem bu faktörle hem de eğitim düzeyinin yerleşim yeri büyüdükçe artmasıyla ilişkisi olduğu söylenebilir. Burada ilgi çeken durum, Demirtaş'ı beğenenlerin il merkezi ve en çok büyükşehir merkezinde bulunmaları olarak görülmektedir. Bunun en önemli nedeninin de, eğitim ve gelir düzeyi artışı ile Kürt siyasi hareketine bilinçli desteğin artması, yani bir nevi beyaz Kürtler'in siyasi tercihinin etkinliği olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, yaşanan yer ile diğer genel liderlik özellikleri arasındaki ilişki de aşağıdaki tabloda gösterildiği olmuştur.

Tablo 12. Görüşülenlerin Yaşadıkları Yer ile Diğer Liderlik Özellikleri Beklenti Ortalamaları İlişkisi

Diğer liderlik özellikleri	B.Şehir	İl merk.	İlçe	Ort.	p
Milliyetçi olması	3,89	3,83	3,92	3,89	,252
Dindar olması	3,72	3,57	3,77	3,71	,002
Atatürkçü olması	3,68	3,55	3,65	3,64	,154
Partinin içinden gelmesi	3,90	4,00	3,95	3,95	,225
İhtiyaçlara göre en uygun yollara başvurusu	4,35	4,42	4,30	4,34	,005
Ekonomi konusunda yeterli olması	4,16	4,25	4,14	4,17	,034
Etnik ve kültürel farklılıklara karşı hoşgörü olması	4,40	4,40	4,32	4,36	,032
Çağdaş ve batı değerlerine uyumlu olması	3,83	3,97	3,97	3,94	,010
Eşitlikçi bir toplumsal ve ekonomik anlayışa sahip olması	4,37	4,39	4,31	4,34	,087
Serbest piyasanın gereklerine uygun görüşleri olması	3,97	4,10	3,99	4,01	,037

Bu alt bölümün sonunda genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, yaşanan yer faktörü farklılaşmasının liderlik özellikleriyle ilgili beklentileri etkilediği görülmektedir. Yaşanan yer faktörü, beğenilen liderler açısından ise etkili bir faktör olarak görülmektedir.

4.4. Eğitim Düzeyi – Liderlik Beklentisi İlişkisi

Görüşülenlerin öğrenim durumuna göre dağılımlarına bakıldığında, en büyük grubu yüzde 30,8 ile lise ve dengi okul mezunlarının oluşturduğunu görülmektedir. Üniversite eğitimi alanların oranı da sırasıyla yüzde 17,8'i önlisans mezunu, yüzde 15,9'u lisans mezunu ve yüzde 2,1'i lisansüstü mezunu şeklinde olmuştur. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 3,1, ilkokul mezunlarının oranı yüzde 15,7, ortaokul mezunlarının oranı da yüzde 14,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu dağılım genel olarak dengeli olsa da, yüksek eğitimli olanların oranının biraz daha yüksek çıktığı görülmektedir. Bunda önemli etkenlerin, eğitimli insanların siyasi konulara ilgisinin daha yüksek olması ve ankete katılımda daha rahat görüş belirtebilmeleri olduğu düşünülmektedir.

Tablo 13. Görüşülenlerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

Öğrenim Durumu	Sayısı	Geçerli Yüzde
Okuma yazma bilmiyor	101	3,1
İlkokul mezunu	511	15,7
Ortaokul mezunu	473	14,6
Lise ve dengi okul mezunu	1001	30,8
Önlisans mezunu	578	17,8
Lisans mezunu	517	15,9
Lisansüstü mezunu	69	2,1
TOPLAM	3250	100

Eğitim düzeyinin, liderlik beklentilerine etkisi konusu incelendiğinde, çalışma kapsamında görüşülenler bakımından ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde analiz edilmiştir.

Tablo 14. Görüşülenlerin Eğitim Düzeyleri ile Liderlik Beklenti Ortalamaları

Eğitim Düzeyi	OTORİTER	KARİZMATİK	DÖNÜŞÜMCÜ	DEMOKRATİK
Okuma yazma bilmiyor	3,51	3,95	3,99	3,78
İlkokul	3,48	4,01	4,19	3,90
Ortaokul	3,48	3,92	4,12	3,88
Lise	3,39	3,94	4,14	3,90
Önlisans	3,41	3,96	4,20	3,90
Lisans	3,13	4,02	4,27	3,98
Lisansüstü	3,15	3,9	4,18	3,95
<i>p</i>	,000	,021	,000	,013

Eğitim düzeyi ile liderlik beklentileri ilişkisine bakıldığında, eğitim düzeyinin liderlik beklentisine doğrudan etkisi olan bir faktör olduğu görülmektedir.

Otoriter liderlik özelliklerine ilişkin beklentiler açısından bakıldığında, eğitim düzeyinin yükselmesiyle otoriterlik beklentisi arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça otoriterlik beklentisi azalmaktadır. Okuma-yazma bilmeyenler, ilkököl ve ortaokul mezunu düzeyinde otoriterlik beklentisi en yüksek düzeyde iken (3,51, 3,48, 3,48); lisans ve lisansüstü düzeyinde otoriterlik beklentisi en düşük (3,13, 3,15) düzeydedir.

Karizmatik liderlik özelliklerine ilişkin beklentiler açısından bakıldığında, doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır. Karizmatiklik beklentisi en düşük grup 3,90 ile lisansüstü mezunu görüşülenler olurken, en yüksek beklenti 4,02 ile lisans mezunu ve 4,01 ile ilkököl mezunu görüşülenler olmuştur.

Dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin beklentiler açısından bakıldığında, doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe dönüşümcü liderlik özellikleriyle ilgili beklentiler de olumlu yönde artmaktadır. Eğitim düzeyi en düşük grupta beklenti ortalaması 3,99 iken, lisans mezunu görüşülenlerde 4,27'ye yükselmektedir.

Demokratik liderlik özelliklerine ilişkin beklentiler açısından bakıldığında da doğrusal bir ilişki olduğu ve eğitim düzeyi yükseldikçe demokratik liderlik beklentilerinin yükseldiği görülmektedir. Eğitim düzeyi en düşük görüşülenler grubunda 3,78 olan beklenti ortalaması lisans mezunlarında 3,98, lisansüstü mezunlarında 3,95 olarak gerçekleşmektedir.

Eğitim düzeyi farklılığı ile liderlik özellikleriyle ilgili beklentiler arasındaki ilişkiye yönelik Anova analizine göre, tüm liderlik türlerinin özellikleriyle eğitim düzeyi faktörü arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında, tüm liderlik türlerinde eğitim düzeyinin, liderlik özellikleriyle ilgili beklentiler açısından önemli bir faktör olduğu tekrar söylenebilir.

Eğitim düzeyi ile beğenilen lider ilişkisi incelendiğinde, eğitim düzeyi farklılığının lider beğenilerini de etkileyen bir faktör olduğu görülmektedir.

Tablo 15. Görüşülenlerin Eğitim Düzeyi ile Beğenilen Lider İlişkisi

EĞİTİM DÜZEYİ		Beğenilen Lider				
		RTE	KK	DB	SD	TOPLAM
Okuma yazma bilmiyor	Sayı	59	10	15	17	101
	Oran	58,4	9,9	14,9	16,8	100,0
İlkokul	Sayı	289	65	75	82	511
	Oran	56,6	12,7	14,7	16,0	100,0
Ortaokul	Sayı	225	98	85	65	473
	Oran	47,6	20,7	18,0	13,7	100,0
Lise	Sayı	438	170	177	216	1001
	Oran	43,8	17,0	17,7	21,6	100,0
Önlisans	Sayı	232	103	98	145	578
	Oran	40,1	17,8	17,0	25,1	100,0
Lisans	Sayı	201	96	66	154	517
	Oran	38,9	18,6	12,8	29,8	100,0
Lisansüstü	Sayı	18	17	10	24	69
	Oran	26,1	24,6	16,2	34,8	100,0
TOPLAM	Sayı	1462	559	526	703	3250
	Oran	45,0	17,2	16,2	21,6	100,0

(RTE: Recep Tayyip Erdoğan, KK: Kemal Kılıçdaroğlu, DB: Devlet Bahçeli, SD: Selahattin Demirtaş)

Recep Tayyip Erdoğan'ı beğenen görüşülenlerin eğitim düzeyi dağılımlarına bakıldığında, eğitim düzeyi ile Erdoğan'ı beğenme arasında ters orantılı bir ilişki söz konusudur, yani eğitim düzeyi yükseldikçe Erdoğan'ı beğenme oranı düşmektedir. Eğitim düzeyi en düşük grupta yüzde 58,4 olan beğeni düzeyi, en yüksek grupta yüzde 26,1'e inmektedir. Kemal Kılıçdaroğlu'nu beğenen görüşülenlere bakıldığında, eğitim düzeyi ile Kılıçdaroğlu'nu beğenme arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur, yani eğitim düzeyi yükseldikçe Kılıçdaroğlu'nu beğenme oranı yükselmektedir. Eğitim düzeyi en düşük grupta yüzde 9,9 olan beğeni düzeyi, en yüksek grupta yüzde 24,6'ya yükselmektedir. Erdoğan ve Kılıçdaroğlu için ortaya çıkan bu sonuçlar, partilerinin seçmen tabanlarının özellikleriyle de örtüşmektedir. Devlet Bahçeli'yi beğenen görüşülenlere bakıldığında, doğrusal bir ilişki görülmesi de eğitim düzeyinin artmasının olumlu yansımadığı görülmektedir. Bahçeli'yi beğenen görüşülenlerin en az olduğu grup yüzde 12,8 ile lisans mezunları, en yüksek olduğu gruplar ortaokul, lise ve önlisans mezunları (18,0, 17,7, 17,0) olmuştur. Selahattin Demirtaş'ı beğenen görüşülenlere bakıldığında, olumlu yönde doğrusal bir ilişki gözlenmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça Demirtaş'a yönelik beğeni oranı artmaktadır. En düşük beğeni yüzde 13,7 ile ortaokul mezunu görüşülenlerde, en yüksek beğeni yüzde 34,8 ile lisansüstü mezunu görüşülenlerde görülmektedir.

Eğitim düzeyinin bu noktada da belirleyici bir faktör olduğu net bir şekilde görülmektedir. Diğer yandan, eğitim düzeyi ile diğer genel liderlik özellikleri arasındaki ilişki de aşağıdaki tabloda gösterildiği olmuştur.

Tablo 16. Görüşülenlerin Eğitim Düzeyleri ile Diğer Liderlik Özellikleri Beklenti Ortalamaları İlişkisi

Diğer liderlik özellikleri	Okuma- yazma bilgisi	İlkokul	Ortaokul	Lise	Önlisans	Lisans	Lisansüstü	Ort.	p
Milliyetçi olması	3,63	3,90	3,99	3,86	3,91	3,90	3,65	3,89	,083
Dindar olması	3,89	4,06	3,78	3,75	3,52	3,46	3,30	3,71	,000
Atatürkçü olması	3,48	3,61	3,74	3,58	3,67	3,65	3,81	3,64	,227
Partinin içinden gelmesi	3,79	4,11	4,05	3,95	3,89	3,83	3,68	3,95	,000
İhtiyaçlara göre en uygun yollara başvurusu	4,17	4,38	4,16	4,31	4,39	4,46	4,49	4,34	,000
Ekonomi konusunda yeterli olması	3,98	4,19	4,22	4,14	4,10	4,27	4,26	4,17	,012
Etnik ve kültürel farklılıklara karşı hoşgörülü olması	4,10	4,33	4,26	4,31	4,43	4,49	4,57	4,36	,000
Çağdaş ve batı değerlerine uyumlu olması	3,97	3,86	3,93	3,96	4,02	3,91	3,88	3,94	,328
Eşitlikçi bir toplumsal ve ekonomik anlayışa sahip olması	4,17	4,35	4,26	4,27	4,43	4,47	4,52	4,34	,000
Serbest piyasanın gereklerine uygun görüşleri olması	4,02	4,09	4,07	3,97	3,98	4,02	3,70	4,01	,042

Diğer genel liderlik özellikleriyle ilgili beklentiler eğitim düzeyiyle değerlendirildiğinde, özelliklerin neredeyse tamamında eğitimin etkileyici olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesiyle, bu özelliklere verilen önem derecelerinde farklılık yaşandığı görülmektedir. Liderin “Milliyetçi olması”, “Atatürkçü olması”, “Partinin içinden gelmesi”, “İhtiyaçlara göre en uygun yollara (durumsal) başvurusu”, “Ekonomi konusunda yeterli olması”, “Etnik ve kültürel farklılıklara karşı hoşgörülü olması”, “Eşitlikçi bir toplumsal ve ekonomik anlayışa sahip olması” özellikleri için eğitim düzeyinin yükselmesinin olumlu etki yaptığı görülmektedir. Liderin “Dindar olması” özelliği eğitim düzeyi yükseldikçe azalan bir desteğe sahip olurken, “Çağdaş ve batı değerlerine uyumlu olması” ve “Serbest piyasanın gereklerine uygun görüşleri olması” özellikleri için eğitim düzeyi değişiminin belirgin bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Bu alt bölümün sonunda genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, eğitim düzeyi faktörü farklılaşmasının liderlik özellikleriyle ilgili beklentileri oldukça etkilediği görülmektedir. Aynı etkinin beğenilen liderler için de sözkonusu olduğunu belirtmek mümkündür.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, siyasi partilerde yandaşların liderlik beklentilerinin ne yönde oluştuğunu, bu beklentilerin hangi sosyal faktörlerden nasıl ve ne yönde etkilendiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışma kapsamında siyasi liderlik türleri ve özellikleri, siyasi parti yandaşlarının sosyal, ekonomik ve siyasi özellikleri incelenerek, yandaşlarda hangi siyasi liderlik türüyle ilgili ve ne yönde beklenti oluştuğu hususu incelenmiştir. Türkiye genelinde 35 ilde yapılan anket çalışmasıyla, Türkiye örneğinde o dönemde mecliste temsil edilen dört parti, liderleri ve yandaşları, bu ilişki bakımından incelenmiştir.

Siyasi parti yandaşlarının dört sosyal özelliğinin değerlendirildiği bu çalışmada, cinsiyet, yaş, yaşanan yer ve eğitim düzeyi faktörlerinin siyasi liderlik beklentilerini ne ölçüde, hangi yönde ve ne şekilde etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Cinsiyet farklılığı birçok alanda davranış ve tercih farklılığı yaratan bir etkidir. Siyasi liderlik beklentileri açısından da bu faktörün önemli bir etkisi olacağı düşünülmektedir. Yapılan araştırmada, bunun aksine, cinsiyet farklılığının siyasi liderlik beklentilerine önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bunda önemli olan etkenlerin, erkeğin siyasi tercihleri konusundaki baskın rolü ile Türk siyasetinin giderek tekdüzelige doğru ilerlemesinin önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Bu konuyla ilgili “*Siyasi partilerde yandaşların CİNSİYET özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.*” şeklinde öngörülen varsayımın frekans değerleri, çapraz karşılaştırmalar ve t-testi analizi sonucu geçerlilik kazanmadığı söylenebilir.

Teorik olarak yaş düzeyi farklılaşması, pek çok siyasi davranış ölçütünde olduğu gibi, siyasi liderlik beklentileri açısından da etkin bir faktördür. Çalışma kapsamında yapılan araştırma sonuçlarına göre, yaş düzeyi farklılaşmasının otoriter, karizmatik ve demokratik liderlik özellikleriyle ilgili beklentileri etkilediğini, ancak dönüşümcü liderlik özellikleriyle ilgili beklentilerin yaş grupları arasında farklılaşmadığı görülmüştür. Türkiye’de faaliyet gösteren siyasi partilerin beğenilen liderleri bakımından da yaş farklılaşmasının etkileyici bir faktör olduğu görülmektedir. Çalışmada, en yüksek otoriter liderlik beklentisinin 18-25 ve 26-30 yaş gruplarında gerçekleştiği; en yüksek karizmatik liderlik beklentisinin 36-45 yaş gruplarında gerçekleştiği; en yüksek demokratik liderlik beklentisinin 46-55 yaş grubunda gerçekleştiği; dönüşümcü liderlik beklentisinin tüm yaş gruplarında yüksek bir beklentiye sahip olduğu görülmüştür. Bu konuyla ilgili “*Siyasi partilerde yandaşların YAŞ özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.*” şeklinde öngörülen varsayımın frekans değerleri, çapraz karşılaştırmalar ve anova testi analizi sonucu geçerlilik kazandığı söylenebilir.

Yaşanan yerin, yandaşların diğer siyasi davranış biçimlerinde olduğu gibi siyasi liderlik beklentilerini de etkilemesi teorik olarak beklenen bir durumdur. Özellikle ülkemizde süren kentleşme olgusu nedeniyle, yaşanan yer farklılıkları, önemli bir çevresel faktör haline gelmiştir. Araştırma verilerine bakıldığında, il merkezlerinde yaşayanların otoriter ve karizmatik liderlik beklentisinin diğer yerleşim yerlerine göre düşük olduğu; dönüşümcü demokratik liderlik beklentisinin ise yüksek olduğu görülmüştür. İlçe merkezinde yaşayanların dönüşümcü liderlik beklentisinin diğer yerleşim yerlerinden düşük olduğu; otoriter, karizmatik ve demokratik liderlik beklentisinin yüksek olduğu görülmüştür. Büyükşehirde yaşayanların en üstte olduğu liderlik türü karizmatik liderlik beklentisi olurken; demokratik liderlik beklentisi ise diğerlerinin altında gerçekleşmiştir. Siyasi liderler açısından bakıldığında, yerleşim yeri küçüldükçe R.Tayyip Erdoğan ve Devlet Bahçeli’nin beğenilme oranı artarken; Kemal Kılıçdaroğlu ve Selahattin Demirtaş’ın beğenilme oranı düşmektedir. Bu konuyla ilgili “*Siyasi partilerde yandaşların YAŞADIKLARI YER özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.*” şeklinde öngörülen varsayımın frekans değerleri, çapraz karşılaştırmalar ve anova testi analizi sonucu geçerlilik kazandığı söylenebilir.

Eğitim düzeyi farklılığı, siyasi davranışta yine önemli olan faktörlerden biridir ve siyasi liderlik beklentileri açısından da etkisinin yüksek olması beklenen bir olgudur. Tez araştırmasında bu durum net olarak tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça otoriter liderlik beklentilerinin azaldığı ve demokratik liderlik beklentilerinin arttığı; dönüşümcü ve karizmatik liderlik beklentileri için ise istikrarsız bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Siyasi liderler açısından bakıldığında, eğitim düzeyi arttıkça R.Tayyip Erdoğan’ı beğenme oranının düştüğü, Kemal Kılıçdaroğlu ve Selahattin Demirtaş’ı beğenme oranının arttığı, Devlet Bahçeli’yi beğenme için ise eğitim düzeyi faktörünün önemli bir belirleyici olmadığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili “*Siyasi partilerde yandaşların EĞİTİM DÜZEYİ özellikleri, liderlik beklentilerini etkilemektedir.*” şeklinde öngörülen varsayımın frekans değerleri, çapraz karşılaştırmalar ve anova testi analizi sonucu geçerlilik kazandığı söylenebilir.

Sosyal faktörler olarak ele alınan dört sosyal faktörün genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, cinsiyet özelliklerinin liderlik beklentileri üzerinde etkisinin beklenenin altında olduğu; yaş, yaşanan yer ve eğitim düzeyi özelliklerinin liderlik beklentilerine etkilerinin araştırmanın varsayımlarında öngörülen yönde gerçekleştiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Arklan, Ü. (2004). Siyasi Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Abadan, N., (1963). “Values and Political Behavior of Turkish Youth”, Turkish Yearbook of International Relations, v.4, s. 81-102.
- Alkan, T. (1989). Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Allix, M.N. (2000). “Transformational Leadership, Democratic or Despotic?”, Educational Management & Administration, 28(1), s. 7-20.
- Altan, C. (2011). “Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Örneği”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı: 1, s. 313-329.
- Ateş, S.C. (2013). Türkiye’de Oy Verme Davranışı (CHP Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bal, H. (2014). “Siyaset Teorisinde Otorite Kavramı”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol.9/2, s. 247-255.
- Bass, B.M. (1985). “Leadership: Good, Better, Best”, Organizational Dynamics, Vol. 13 Issue 3, 26-40.
- Conger, J.A. (1999). “Charismatic and Transformational Leadership in Organization: An Insider’s Perspective on These Developing Streams of Research”, Leadership Quarterly, C.: 10, No: 2, s. 145-170.
- Baykal, D. (1970). Siyasal Katılma, Bir Davranış İncelemesi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Bolay, B. (1996). Kadınların Siyasal Katılma Davranışları, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Burns, J. (1979). Leadership, New York: Harper and Row.
- Conger, J.A., Kanungo, R.N. ve Menon, S.T. (2000). “Charismatic Leadership and Follower Effects”, Journal of Organizational Behavior, 21, 747-767.
- Çam, E. (1998). Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul: Der Yayınları.
- Çelik, C. ve Sünbül, Ö. (2008). “Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 3, s. 49-66.
- Çukurçayır, M.Akif. (2002). Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Demirci Orel, F. ve Nakıboğlu, B. (2010). “Genç Seçmenlerin Oy Tercihlerinde Politik Pazarlama Faaliyetlerinden Etkilenme Düzeyleri”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 47, Sayı:543, s. 65-78.
- Duverger, M. (1994). Siyasal Rejimler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Edinger, L.J. (1976). Editors Introduction. Political Leadership in Industrialized Societies, New York: Robert E. Krieger Publishing Company.
- Elcock, H. (2001). Political Leadership, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Lim.
- Erder, N. vd. (1996). Türkiye’de Siyasal Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı, Ankara: TÜSES Veri Araş.A.Ş.
- Eren, E. (2004). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Giddens, A. (1992). Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji, Ankara: Vadi Yayınları.
- Gökçe, A.F. (2013). Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı: Türkiye”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 9, s. 65-79.
- Güldü, Ö. Ve Ersoy-Kart, M. (2009). “Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 64/3, 97-116.
- Gümüş, B. (2006). Eğitim Düzeyinin Seçmen Davranışındaki Rolü ve Antalya Örnek Olayı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Güreşçi, E. (2017). “Türkiye’de Köy Gelenek ve Göreneklerinin Tükenişi ve Köyden Kente Göç”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 48, s. 163-174.
- İslamoğlu, H. (2002). Siyaset Pazarlaması Toplam Kalite Yaklaşımı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kahraman, A.B. (2002). Siyasal Katılma Etki Eden Sosyolojik Faktörler – Isparta Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kalaycıoğlu, E. (1983). Karşılaştırmalı Siyasal Katılma – Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını, No: 10.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). Çağdaş Siyasal Bilim, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (1994). Elections and Party Preferences in turkey”, Comparative Political Studies, Sayı: 3, s. 402-424.

- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A.Y. (2000). “İlkokul Çocuklarının Parti Tutmasını Belirleyen Etkenler”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, İstanbul: Alfa Basım Yayım, s. 413-424.
- Kalender, A. (2005). Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri, Konya: Çizgi Yayınevi.
- Kellerman, B. (ed.). (1986). Political Leadership: a Source Book, Pittsburgh: University of Pittsburg Press.
- Kılıç, E.A. (2012-2013). “Seçmenlerin Oy Verme Davranışlarında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara Örneği”, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, s. 179-222.
- Kışlalı, A.T. (1987). Siyaset Bilimi, Ankara: A.Ü.Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, No: 9.
- Kiriş, H.M. (2006). “Kentte ve Kırdaki Siyasal Katılma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 11, S.1, s. 337-356.
- Komsuoğlu, A. (2008). Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel, İstanbul: Bengi Yayınları.
- Köktürk, A. (2011). “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, Journal of Security Strategies, Sayı: 13, s. 73-97.
- Közleme, O. (2013). “Liderlik, Siyasal Otorite Tipleri ve Karizma”, Toplum Bilimleri Dergisi, C. 7(13), s. 239-250.
- McGlen, N. ve O’Connor, K. (1995). Women, Politics and American Society, Prentice Hall.
- Negiz, N. (2007). “Seçmen Davranışında Sosyo-Ekonomik Bir Faktör: Yaş”, Yerel Siyaset Dergisi, S. 23, s. 52-54.
- Newstrom, W.J. ve Davis, K. (1993). Organizational Behavior (Human Behavior at Work), McGrand Hill Inc.
- Nie, H.N., Verba, S. ve Converse, P.E. (1989). “Siyasal Katılma Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1966). Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Özkan, A. (2004). Siyasal İletişim, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Öztekin, A. (2003). Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Polat, C. ve Külter, B. (2008). “Genç Seçmenler Gözüyle Siyasal Ürün (Siyasi Lider) Özellikleri: Ankara’daki Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Yıl: 2008, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 1-31.
- Sencer, M. (1974). Türkiye’de Sınıfsal Yapı ve Seçmen Davranışları, İstanbul: May Yayınları.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2001). Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2004). “İsparta’da Seçmenlerin Parti Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Karşılaştırması”, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi (8), s. 156-176.
- Şahim, T. (1994). Siyasi Katılım ve Baskı Grupları, Ankara: Makro Eğitim Yayınları.
- Talaslı, G., (1996). Siyaset Çıkmazında Kadın, Ankara: Ümit Yayınevi.
- Tekarslan, E. (1989). Sosyal Psikoloji, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tekeli, Ş. (1982). Kadınlar ve Toplumsal Hayat, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Tekin, N. (2009). Ev Kadınları ve Çalışan Kadınlar Arasında Siyasal Davranış Farklılıkları: Isparta Örnek Olay Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Thompson, B.L. (1998). Yeni Yöneticinin El Kitabı, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Tucker, R.C. (1981). Politics as Leadership. Columbia: University of Missouri Press.
- Turan, İ. (1996). Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, İstanbul: DER Yayınları.
- Uysal, A. ve Topak, O. (2010). Particiler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (1995). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, M. (1996). Meslek Olarak Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wintringham, T. (2005). The War Office”, The Political Quarterly, Vol.: 13, s. 117-129.
- Yeşiltuna, D.Ç. (1994). “Kentleşme Sürecinde Bireyin Siyasal Katılımı”, Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Yıldız, N. (2002). Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler İmaj Medya, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yukl, G. (1989). Leadership in Organizations, New Jersey: Prentice Hall.
- Yücekök, A.N. (1987). Siyasetin Toplumsal Tabanı, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.